

**”Kumartukaamme Kristuksen, meidän Kuninkaamme ja
Jumalamme eteen”—**
Kalliit signaalit ortodoksisessa liturgiassa

Minna Koskela
Uskontotieteen tutkielma
Lokakuu 2020

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos – Institution
Tekijä – Författare Minna Koskela		
Työn nimi – Arbetets titel Kumartukaamme Kristuksen, meidän Kuninkaamme ja Jumalamme eteen - Kalliit signaalit ortodoksisessa liturgiassa		
Oppiaine – Läroämne Uskontotiede		
Työn laji – Arbetets art Tutkielma	Aika – Datum 19.10.2020	Sivumäärä – Sidoantal 54
Tiivistelmä – Referat		
<p>Tarkastelen tutkielmassani miten kalliit signaalit esiintyvät ortodoksisessa liturgiassa, sekä minkälaista rituaalista kieltä niihin liittyy. Vastatessani tutkimuskysymykseen tarkastelen ensin rituaalisuuden sisältöä ja hahmotan aineiston pohjalta teemoja. Tarkasteleman teemat ovat kalleus, pyhyys, vaivannäkö, sekä kehollisuus.</p> <p>Kalliiksi signaaleiksi voidaan tulkita sellainen rituaalinen toiminta tai elehdintä, jonka tarkoituksena on viestittää muille ryhmän jäsenille erityisestä vaivannäöstä, tärkeydestä tai sitoumuksesta ja näin motivoida heitä yhteistoimintaan. Kalliit signaalit voivat selittää, miksi aikaa uhrataan niin paljon rituaaliseen toimintaan, joka muutoin ei vaikuta sisältävän selkeää funktiota.</p> <p>Aineistona on osallistuvan havainnoinnin keinoin kerättyä aineistoa keväältä 2020 ja neljä youtube-videota ortodoksisesta uskonnollisesta elämästä. Havainnointiaineisto on kerätty Helsingin Uspenskin katedraalin ja Tikkurilan ortodoksisen kirkon jumalanpalveluksissa. Tutkimusmetodin on etnografia ja aineistoja analysoin teorialähtöisen sisällönanalyysin keinoin.</p> <p>Teoreettisena viitekehyksenä on kalliiden signaalien käsite ja Amotz Zahavin signaalointiteoria. Zahavin teoriassa keskiössä ovat yksilöt, sekä heidän välisensä signaali, joka usein on rituaalista ja toisinaan myös vaativaa. Tällainen signaali kykenee herättämään vastaanottajassa halun yhteistyöhön ja voi vahvistaa yksilöiden siteitä toisiinsa, selkeyttää hierarkiaa ryhmissä, sekä tukea selviytymisen päämääriä.</p> <p>Aineiston pohjalta voidaan sanoa, että ortodoksiset jumalanpalvelukset tarjoavat areenan rituaaliselle viestinnälle, joka puolestaan vahvistaa ryhmähenkeä. Voidaan myös päätellä, että yksilöt hyödyntävät jumalanpalveluksia, koska ne tarjoavat heille mahdollisuuden osoittaa julkisesti olevansa sitoutuneita yhteisöön ja sen taustalla olevaan suurempaan valtarakenteeseen.</p>		
Avainsanat – Nyckelord Ortodoksinen kirkko, rituaalit, kalliit signaalit, kognitiivinen uskonnontutkimus		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muita tietoja		

Sisällysluettelo

Keskeisiä käsitteitä.....	2
1. Johdanto.....	3
1.1 Tutkielman aiheen esittely.....	3
1.2 Aikaisempi tutkimus.....	4
2. Tutkimuksen lähtökohdat ja metodologia.....	7
2.1 Aineisto	7
2.2 Etnografia ja teorialähtöinen sisällönanalyysi.....	8
2.3 Tutkimuskysymys- ja tehtävä, sekä teoreettinen viitekehys.....	10
2.4 Kallit signaalit käsitteenä.....	11
3. Kallit signaalit ja ortodoksinen kirkko.....	13
3.1 Historiaa Suomessa.....	13
3.2 Rituaalisuus viestintänä	15
3.3 Signaalointi ja kallit signaalit uskonnollisuuden kontekstissa	17
3.4 Fyysinen ulottuvuus	20
4. Kallit signaalit ortodoksisessa liturgiassa ja sitä ympäröivässä uskonnollisessa elämässä	27
4.1 Metodologiset tekijät ja aineiston kerääminen.....	27
4.2 Rituaalisuus kirkossa.....	28
4.3 Papisto	34
4.4 Muita esimerkkejä haittaperiaatteesta ortodoksisen kirkon jumalanpalveluksissa	35
4.5 Ortodoksisen rituaalisuuden erityispiirteitä.....	37
4.6 Kirkkosalissa tapahtuu.....	39
4.7 Kokemuksellisuutta ja avantouintia.....	40
5. Post-hoc päätelmiä	43
5.1 Uskontoperinne ja kallis signaali, toimiva yhtälö?.....	43
5.2 Ainutlaatuista rituaalisuutta.....	44
6. Yhteenveto	46
Lähteet	49
Internet-lähteet	49
Kirjallisuus	50

Keskeisiä käsitteitä

Liturgia

Jumalanpalvelus, jossa kirkon jäsenet voivat ottaa osaa ehtoolliseen.

Vigilia

Monissa seurakunnissa toimitetaan vigilia lauantaisin. Se koostuu ehto- ja aamupalveluksesta, sekä ensimmäisestä hetkestä. Sunnuntaina toimitetaan kolmas hetki, sekä liturgia. Tuolloin kirkon jäsenet saavat mahdollisuuden ottaa osaa ehtoolliseen.¹ Tässä tutkielmassa tarkastellaan vigiliaa nimenomaan siksi, että sunnuntain jumalanpalvelus on rituaalisesti jatkumoa vigilialle.

Hetket

Ovat rukouspalveluksia, jotka on tarkoitettu toimitettavaksi erityisinä aikoina ja vastaavat merkityksessään juutalaisia rukoushetkiä. Ortodoksisessa kirkossa hetkiä on neljä.

I hetki: Vastaa päivänkoittoa. Tänä hetkenä pyhitetään Jumalalle tuleva päivä.

III hetki: Aamupäivän hetki. Hetki kuvastaa pyhän hengen saapumista opetuslasten ylle.

VI hetki: Keskipäivä. Vastaa aikaa, jolloin Kristus ristiinnaulittiin.

IX hetki: iltapäivän hetki. Tällöin muistellaan Kristuksen kuolemaa.²

Liturginen vuorokausi

Liturgisen vuorokauden katsotaan alkavan auringonlaskun aikaan, kuten juutalaisessa uskontoperinteessä. Tämän takia vuorokauden ensimmäinen jumalanpalvelus on ehtoopalvelus.³

¹ Suomen ortodoksinen kirkko 2020.

² Ortodoksi.net

³ Suomen ortodoksisen arkkipiispan kanslia.

1. Johdanto

1.1 Tutkielman aiheen esittely

Tutkin ja analysoin tutkielmassani ortodoksisen liturgian sisältämää rituaalisuutta ja sitä, kuinka kalliit signaalit esiintyvät kyseisissä tapahtumissa. Analysoin lisäksi vigilioita sillä perusteella, että ne edeltävät liturgiaa ja ovat ikään kuin johdanto pääjumalanpalvelukselle.

Kalliit signaalit ovat melkoisen monimerkityksinen käsite, mutta uskonnon kontekstissa niiden voidaan katsoa tarkoittavan viestintää, joka on vilpittömyyttä ja motivoi yhteistyöhön, sekä vahvistaa solidaarisuutta ryhmän jäsenten kesken.⁴

Rituaalisuus itsessään on hyvin inhimillistä ja se ei edellytä luonnollisestikaan uskonnon kehyksiä toteutuakseen. Häät, hautajaiset tai valmistujaisjuhlat ovat esimerkkejä tapahtumista, joissa on rituaalisuutta. Rituaalisuus kuuluu siis ihmisyyteen aivan, kuten kielet ja niiden käyttö kommunikoinnissa. Ja kuten kielet ovat kommunikatiivisia, rituaalisuuskin voi olla sitä.⁵ Juuri tämän takia kiinnostuin ortodoksisesta liturgiasta rituaalina. Ortodoksinen jumalanpalvelus on erityisen taiteellinen ja monipuolinen tapahtuma ja halusin tietää, millä tavalla sen sisältämä rituaalisuus palvelisi yhteisöä ja yksilöitä. Mietin, olisiko liturgiassa havaittavissa rituaalisuutta, joka vahvistaisi ryhmähenkeä tai olisiko rituaaleissa vahvistavia elementtejä, jotka toimisivat liimana ja pitäisivät yhteisöä koossa? Jos tällaisia ominaisuuksia olisi havaittavissa, niiden voisi tulkita liittyvän kalliisiin signaaleihin.

Aineistoni koostuu etnografisella metodilla hankitusta havainnointimateriaalista ja videoaineistoista, joka havainnollistaa ortodoksista jumalanpalveluselämää ja maailmankatsomusta. Lisäksi käytän ortodoksisia internet-lähteitä täydentämään näitä aineistoja. Aineiston materiaali on sellaista, että se tarjoaa näköalan suoraan kirkkosaliin, sekä ortodoksiseen ajatusmaailmaan. Kirkkosalissa tapahtuu hyvin paljon. Siellä sytytetään kynttilöitä, rukoillaan, tehdään ristinmerkkejä ja osoitetaan kunnioitusta papistoa, ikoneita ja alttarihuonetta kohtaan. Lisäksi kirkkosali on esteettinen esineineen ja ikoneineen.

Kentällä tekemäni havainnoinnit tarjosivat myös tietoa siitä, kuinka rituaalin erityiset osat, kuten ehtoollinen tai opetuspuhe vaikuttavat ihmisten väliseen dynamiikkaan. Oli esimerkiksi mielenkiintoista havaita, kuinka ehtoollisen jälkeen ihmiset olivat hyvillä mielin, kuin jos ehtoollinen olisi jollakin tavoin uudistanut heitä.

⁴ Sosis & Alcorta 2003

⁵ Stephenson 2015.

Tutkimusprosessin aikana ortodoksisen uskontoperinteen liturginen elämä on avautunut minulle siten, että aivan uusia asioita on paljastunut tästä vähemmistökirkosta. Erityinen yllätys oli se, että ortodoksiset jumalanpalvelukset ovat rituaalisesti niin rikkaita. Kirkkoon ei vain tulla kuuntelemaan saarnaa, vaan kirkossakävijät luovat yhdessä jumalanpalveluksen ja ylläpitävät sitä. Vaikka papit ovat seremonian mestareita, ilman kirkossakävijöitä ja laulajia tapahtuma ei olisi laadultaan enää sama, kuin mikä se on silloin, kun kokonaisuus on koossa. Jumalanpalveluksia voisi sanoa jopa taiteellisiksi, sillä ne ovat omalla tavallaan, kuin esityksiä, joita kirkkosali koristeluineen kehystää.

1.2 Aikaisempi tutkimus

Aikaisempaa tutkimusta lukiessani nousi esille se, kuinka monitasoinen ja värikäs ortodoksinen kirkko on. Kirkkotaide on esimerkiksi täysin ainutlaatuista verrattaessa läntisiin kirkkoihin. Sukupuoliroolit ovat myös mielenkiintoisia siinä, että naisilla ja miehillä on aina ollut omat roolinsa kirkossa ja sen toiminnassa, eivätkä nämä roolit ole poissulkeneet toisiaan. Lisäksi ortodoksinen kirkko yhdistää jäseniä, ei vain Suomen sisällä, vaan myös maarajat ylittävällä tavalla.

Ortodoksista liturgiaa kalliiden signaalien kontekstissa käsittelevää tutkimusta ei paljoakaan löytynyt, mutta muuta tutkimusta ortodoksisesta kirkosta toki löytyi ja se auttoi minua hahmottamaan aiheitani, kuin myös tuki tutkimusprosessia.

Johan Bastubackan kuvaukset kristillisistä kuvaperinteistä auttoi minua hahmottamaan, miten ortodoksinen kuvaperinne poikkeaa muista kirkoista. Hän on perehtynyt laajemminkin kirkkojen taiteelliseen ulottuvuuteen ja tarjoaa hyödyllistä tietoa taiteen ja kuvien funktioista.⁶ Tutkimuksessani ikonit ovat isossa roolissa ja niiden funktioiden huomioon ottaminen on tärkeää myös kalliiden signaalien kontekstissa.

Marja-Liisa Keinänen on tutkinut naisten roolia esimodernissa ortodoksisessa Karjalassa. Oli hyvin mielenkiintoista lukea, kuinka naiset ovat tehneet töitä kirkoissa ja rukoushuoneissa, sekä kuinka nämä työt olivat luonnollinen jatkumo naisten kotirutiineille. Esimerkiksi Salmen alueella jotkut naiset valmistivat ehtoollisleipää, se oli heidän vastuunsa. Samoin naiset tarjosivat kirkolle liinoja ja pyyhkeitä, joita sitten käytettiin muun muassa puhdistettaessa pyhiä esineitä. Naisten tekemät kankaat olivat tärkeitä, niitä pidettiin 'votiivisina uhrauksina'. Keinäsen tutkimus avasi ortodoksisen karjalan elämää tavalla, joka auttoi ymmärtämään myös modernia ortodoksista kirkkoa paremmin.⁷

⁶ Bastubacka 2018, 63—98

⁷ Keinänen 2010, 119–154

Keinänen mainitsee, että neitous ja leskeys yhdistettiin seksuaaliseen puhtauteen. Karjalaisessa kodissa oli selkeä sosiaalinen järjestys, jonka tulkittiin olevan jumalaisella tavalla johtunut. Kodin asukkaat toimivat suhteessa materiaaliseen maailmaan tämän järjestyksen mukaan.⁸ Kenties sukupuolet ja niihin liittyvät roolit on myös tulkittu tämän ”jumalaisen järjestyksen mukaisiksi”.

Tatiana Tiaynen-Qadir on tutkinut ortodoksista kirkkoa ’glokaalina’ ja transnationaalina toimijana. Hän tutki ortodoksista liturgiaa Suomen ortodoksisessa kirkossa antropologisesti ja työsti etnografisia työvälineitä tutkimusta tehdessään. Tiaynen-Qadir tekee sen johtopäätelmän, että nationalisaation ja transnationalisaation prosessit eivät sulje toisiaan ulkopuolelle, uskon harjoittajien kokemuksissa liturgiasta, vaan luovat glokaalin tilan, johon sisältyy suomalaisia, venäläisiä, karjalaisia ja bysanttilaisia elementtejä. Liturgiassa on aistein havaittavia elementtejä, sekä kognitiivisia, sosiaalisia ja semanttisia tasoja. Tärkeää osanottajille oli terapeutin tunne, joka syntyi kodinomaisuudesta kirkossa. Kirkko koettiin kotina, metaforisesti, henkisesti ja myös kirjaimellisesti. Tiaynen-Qadir esittää, että jäsenten oma luova panostus vaikuttaa paljon taustalla ja, että ortodoksia toimii nimenomaan niin kansallisena, kuin transnationaalina kotina.⁹ Kyseinen tutkimus paljastaa, että ortodoksinen kirkko yhdistää ja rikkoo rajoja, sekä toimii kodinomaisena paikkana jäsenilleen. Tutkimus oli antoisaa luettavaa erityisesti nyt, kun päämääräni oli analysoida jumalanpalvelusten rituaalisuutta.

Elina Vuola on perehtynyt Jumalanäiti-tematiikkaan. Hän esittää, että ortodoksista traditiota on tutkittu vähemmän sukupuoliperspektiivistä, kuin muita kristillisiä traditioita. Jumalanäiti on kuitenkin voimakas teema ja ikoneissa on kirjaimet (kreikkalaiset) ΜΡ ΘΥ, jotka merkitsevät Jumalan äitiä, ollen lyhennelmä sanoista Μήτηρ Θεου.¹⁰ Jumalanäiti on runsaasti esillä ikonitaiteessa, jota kirkkosaleistakin löytyy. Jumalanäitiä voidaan tulkita myös kalliiden signaalien kontekstissa, sillä tämän katsotaan olevan Kristuksen äiti.

Kuvien merkityksellisyyteen perehtynyt Andrew Walker White fokusoi tutkimuksessaan historiaan. White on kiinnostunut bysanttilaisesta estetiikasta. Hän esittää liturgian juurtuneen estetiikkaan Bysantin aikana ja siitä edespäin.¹¹

⁸ Keinänen 2010, 119–154.

⁹ Tiaynen-Qadir 2017.

¹⁰ Vuola 2019, 107–114.

¹¹ Walker White 2015, 10–17.

Toki edelleenkin asianlaita on tämä, eli, että estetiikkaa on paljon havaittavissa kirkoissa ja jumalanpalveluksissa. Walker Whiten tutkimus avasi liturgiikan draamaa muistuttavia elementtejä. Liturgia on musiikillisesti taiteellinen, sama koskee kuvataidetta ja sitä tapaa, jolla liturgia toteutetaan. Taiteelliset liturgiset toteutukset nivoutuvat kalliiseen signaalointiin, koska mitä hienostuneempi on esitys, sitä enemmän siihen on panostettu.

Oma tutkimukseni asemoituu uskontotieteelliselle kentälle, ollen rituaalitutkimusta ja kognitiivista uskonnotutkimusta. Teoreettinen viitekehyseni antaa tilaa tutkailla liturgiaa rituaalitutkimuksen näkökulmasta ja toisaalta Amotz Zahavin signaalointiteoria avaa rituaalista käyttäytymistä ja sen funktioita. Tutkielmani ottaa osaa rituaalitutkimuksen keskusteluun uskonnon ja rituaalisuuden yhteydestä.

Zahavin signaalointiteorian kautta tarkastelen rituaalien juurisyytä. Tällaisia juurisyytä voivat olla tarve yhtenäisyyteen, hyväksyntään, psyykkiseen hyvinvointiin ja yhteenkuuluvuuteen tai puolustautumiseen.

Zahavin signaalointiteoria keskittyi alunperin eläinten käyttäytymiseen. Hän tulkitsee olevan yksilöitä, jotka ystävinä kommunikoivat toisilleen, sekä toisaalta on ”saaliita” ja ”saalistajia”, jotka myös joutuvat signaloimaan toisilleen. Esimerkiksi jos susi kohtaa gasellin, joutuu gaselli ”kalliilla tavalla” viestimään sudelle, ettei tämän kannata metsästää sitä. Se saattaa pomppia ilmaan, osoittaakseen olevansa hyödytön saalistettava, koska sitä ei yksinkertaisesti voida saada kiinni. Zahavi on kuitenkin tulkinnut teoriansa kautta myös ihmisiä. Hän katsoo, että ihmiset kommunikoivat toisilleen ystävinä ja toisaalta arvioivat myös toistensa ”uhkan tasoa”. Signaalien kautta voidaan viestiä avoimuudesta, halukkuudesta, vihasta tai turhautumisesta, kuin myös välinpitämättömyydestä. Zahavin teoksessa *The Handicap Principle : a Missing Piece of Darwin's Puzzle* esitetään edellämainitut asiat selkeällä tavalla. Teos onkin kulkenut mukani koko ajan tutkielmaa tehdessäni.¹²

¹² Zahavi 1999, 6—21.

2. Tutkimuksen lähtökohdat ja metodologia

2.1 Aineisto

Koska tarkastelen ortodoksisen kirkon liturgiaan liittyviä ritualisaatioita sellaisina, kuin ne esiintyvät hetkessä, erityisesti liturgiassa, olen kerännyt aineistoa pääosin etnografisen havainnoinnin kautta, sekä myös internet- ja videolähteistä. Havainnot on tehty Uspenskin katedraalissa Helsingissä, sekä Kristuksen taivaaseenastumisen kirkossa Vantaalla. Havaintokertoja kertyi seitsemän kappaletta ajalla 12.1.2020-15.3.2020. Internetlähteet sisältävät materiaalia jumalanpalveluksista ja myös ortodoksisista tavoista ja maailmankatsomuksesta. Videoaineistoa on neljän videon verran. Videot kuvaavat ortodoksisia jumalanpalveluksia ja ortodoksista maailmankatsomusta. Videoista kaksi kappaletta sisältää jumalanpalvelusmateriaalia, tarkemmin ottaen vigilian ja sunnuntain pääjumalanpalveluksen. Valitsin myös videon, jossa ortodoksiset henkilöt kertovat kirkon ja liturgiikan merkityksestä itselleen, sekä videon, jossa ukrainalaiset ortodoksit harrastavat avantouintia. Avantouinti on toteutettu merkittävän uskonnollisella tavalla, avannon ollessa ristimuotoinen, ajankohdan ollessa loppiainen ja henkilöiden kastautuessa näkyvästi veteen. Tämä video on perusteltu siitä syystä, että se havainnoi erityisen hyvin kalliita signaaleja ja uskontoperinteeseen nivoutuvaa rituaalista kommunikatiivisuutta.

Aineistoa käsitellessä saturaatiopiste saavutettiin verrattain aikaisin. Kenttätyötä tehdessäni tuli selväksi, että välttämättä jatkossa ei enää saavuttaisi merkittävästi uutta tietoa havainnoinnin kohteesta. Videoaineistoa on tästä syystä kerätty vain kaksi jumalanpalveluksista, sillä se mitä videoiden on tarkoitus havainnollistaa, tulee selväksi niiden sisällöstä.

Saturaatiopiste merkitsee kylläntymistä, jolloin lisäaineistosta ei enää ole saatavissa mitään uutta tietoa ja ”logiikka toistaa itseään”. Hanna Vilka ehdottaa, että tutkijan on tiedettävä, mitä hän ensinkään aineistostaan hakee. On oltava täsmällinen tutkimusongelma ja määrittäminen on tehtävä jo tutkimussuunnitelmassa. Lopulta kuitenkin kylläntymispiste määrittyy tutkimuksen aikana.¹³

¹³ Vilka 2005

Aineistossani saturaatio saavutettiin siinä vaiheessa, kun havaintoja oli kertynyt seitsemän kappaletta. Valitessa sitten videoaineistoa lisäaineistoksi, ei tämä näyttänyt palvelevan loogisesti enää tutkimustehtävää. Videoista on kuitenkin se hyöty, että ne havainnollistavat sitä ilmiötä, mikä on tutkimuksen kohteena. Paljon hyötyä oli kirjallisesta lisäaineistosta, joka selitti ortodoksista elämää ja rituaaleja ja niistä videoista, jotka selittivät ortodoksista maailmankatsomusta, sekä tarvetta tehdä asioita ”uskon nimissä” (kuten avantouinti Loppiaisena)

2.2 Etnografia ja teorialähtöinen sisällönanalyysi

Heikki Pesonen esittää, että etnografia on käsite, jota käytetään monillakin tavoin uskontotieteessä. Perinteisesti etnografian voidaan ymmärtää tarkoittavan sellaista tutkimusta, jossa pyritään saavuttamaan informaatiota tietystä kulttuurista tai yhteisöstä, kenttätyötä tekemällä, sekä myös osallistumalla yhteisön toimintaan. Kun etnografista menetelmää käytetään, voidaan tehdä havainnointeja, haastatteluja ja osallistumista. Laajemmassa merkityksessä etnografian voidaan tulkita olevan laadullista tutkimusta, jonka kautta tutkija tutkii yhteisöjä, niiden historioita, toimintaa ja vuorovaikutusta. Kun tutkimus tehdään näin, aineisto voi olla valmista, olemassa olevaa tai varta vasten tutkimusta varten tuotettua. Valmis aineisto voi olla esimerkiksi kirjallisuutta tai dokumentteja.¹⁴

Teoksessa etnografia metodologiana, Sirpa Lappalainen määrittelee etnografian siten, että se on tutkimusprosessia jäsentävä metodologia. Etnografiassa tutkija ”tekee näkyväksi käsitteellistyksensä”, tämä koskee myös lähestymistapaa, valtakysymyksiä, tutkijan vastuuta, sekä eettisiä kysymyksiä. Etnografiaa voidaan ajatella myös ”eettisenä kohtaamisena”, jossa tutkija omaksuu paikkansa, jotta hän voi kuulostella tutkittavia. Tutkijan on kunnioitettava tutkittavien tietämystä. On myös huomattava, että tutkimukseen osallistuvien henkilöiden tieto ei koskaan voi olla kokonaan tutkijan tietoa.¹⁵

¹⁴ Pesonen 2017

¹⁵ Lappalainen 2007, 9—14

Etnografinen tutkimus, jota olen työllistänyt, on sisältänyt osallistuvaa havainnointia ortodoksisen seurakunnan jumalanpalveluksissa. Havainnoitsijana olen säilyttänyt neutraalin lähestymistavan, tarkastellen sitä, kuinka jumalanpalvelus on toteutunut. En ole kuitenkaan tarkastellut jumalanpalveluksia täysin sivusta niitä katsoen, vaan olen pyrkinyt olemaan kirkkokansan seassa, saadakseni lähikontaktin kirkossa tapahtuviin toteutuksiin. Olen seissyt, milloin kirkkokansa on seissyt, istunut lattialle homilian, eli opetuspuheen ajaksi, milloin enemmistä paikallaolijoista on tehnyt niin, sekä olen siirtynyt kirkon keskiosaan, kun suitsutusta on tehty. Näin toimimalla olen myös kunnioittanut kirkon säännöstöä, joka sanelee, että vieraidenkin on sopivaa esimerkiksi siirtyä suitsutuksen ajaksi kirkon keskiosaan.¹⁶

Kentällä etnografisin keinoin kerättyä havainnointiaineistoa, sekä internetaineistoja ja videoaineistoa olen käsitellyt ja analysoinut teorialähtöisen sisällönanalyysin keinoin. Teorialähtöinen sisällönanalyysi valikoitui teoreettisen viitekehyksen tähden ja koska Zahavin signalointiteoria muodostaa osan viitekehystä.

Analyysin asetelma on seuraavanlainen:

1. Aineistolähtöisesti selvitetään minkälaisia kalliita signaaleja kirkon liturgiaan ja vigiliaan sisältyy.
2. Teorialähtöisen sisällönanalyysin keinoin selvitetään, miten jumalanpalveluksissa ilmentyvät kalliit signaalit näyttäytyvät kalliiden signaalien käsitettä vasten tarkasteltuina, kuin myös tarkasteltuna Zahavin signalointiteorian valossa
3. Tehdään post-hoc päätelmiä aineiston käsittelyn jälkeen tarkastellen, voiko jo analysoidusta aineistosta löytyä kaavoja, lainalaisuuksia tai uutta tietoa, teoreettinen viitekehys huomioiden.

Teorialähtöisen sisällönanalyysiin lähtökohta on teoriassa. Tämä tarkoittaa sitä, että tietty malli tai ajattelu vaikuttavat tutkimuksen etenemiseen ja näihin nojataan. Tällöin luonnollisesti teoria tai aiemmat tutkimukset johdattavat määrittelyä luokituksista, sekä analyysia itseään. Kyseessä oleva analyysin laji voi uudistaa ymmärrystä tutkimuksen kohteesta, luokittelujen, käsitteiden ja määrittelyjen avulla.¹⁷

¹⁶ Suomen ortodoksinen kirkko 2020

¹⁷ Vilkkä 2005; Tuomi & Sarajärvi 2002, 116—117.

2.3 Tutkimuskysymys- ja tehtävä, sekä teoreettinen viitekehys

Kysyn, miten kalliit signaalit esiintyvät ortodoksisessa liturgiassa. Tähän tutkimuskysymykseen vastatessani tarkastelen niin rituaalisuuden sisältöä, kuin myös hahmotan aineistosta teemoja, jotka auttavat ymmärtämään rituaalisuuden päämääriä. Nämä teemat ovat kalleus, pyhyys, vaivannäkö, sekä kehollisuus. Niin sanottu kallis signaalointi vaikutti toteutuvan näiden teemojen ympärillä, sekä niihin kätkeyten. Esimerkiksi runsas rukoilu ja kumartelu vaikuttavat olevan erityisen kallista viestintää. Siihen nivoutuu pyhyiden teema, koska rukoilu kohdistuu pyhiin esineisiin kuten ikoneihin tai sen kautta viestitään siitä, että ollaan kommunikoimassa Jumalalle. Koska useat eleet ja rituaalit ovat vaativia, kuten esimerkiksi edellyttävät seisomista tai kumartamista, on perusteltua huomioida myös vaivannäön teema. Kaikki rituaalit ovat kehollisia, eikä tästä ole poikkeuksia olemassa. Täten kehoja myös käytetään, rituaalisen viestinnän välineinä.

Zahavilla on oma tapansa käsitellä kalliita signaaleita, kuten monella muullakin teoreetikolla. Hän esimerkiksi tulkitsee, että yksilöiden välisten signaalien on oltava kalliita ollakseen luotettavia sekä, että ne ovat hyödyllisiä lisätessään mahdollisuuksia mm. lisääntymiseen. Hänen mukaansa signaalointi on kallisarvoista, jos se vaatii viestijältään jotakin, asettaa tämän vaaraan tai on tuhmaavaa. Tällaiset signaalit ovat hänen mukaansa rehellisiä ja siten myös vilpittömiä. Zahavi on myös esittänyt hypoteesin haittaperiaatteesta ja todennut, että se selittäisi kalliiden signaalien muutosta ja evoluutiota.¹⁸

Zahavin teoriassa on toki heikkoutensakin. Hän puhuu paljon eläimistä ja niiden signaloinnista, rinnastaen sen ihmisten signaloinnin kanssa. Ihminen on kuitenkin verrattain monimutkainen olento ja vaikka lisääntyminen, liittolaisten hankkiminen ja puolustautuminen ovat lajin kannalta tärkeitä, on oletettava, että ”uskonnollisuus” on evoluution tuotosta ja siihen liittyy muitakin päämääriä, kuin nämä. Yhteisöllinen toiminta uskontoperinteissä voi esimerkiksi mahdollistaa selviytymisen, tai tarjota yksilölle paikan, jossa hän kokee kuuluvansa joukkoon, mikä vahvistaa selviytymismahdollisuuksia psyykkisen hyvinvoinnin kautta. Tällaisilla tekijöillä voi olla psykologisestikin valtaisa merkitys. Esimerkiksi Tatiana Tiaynen-Qadir päätteli ortodoksista kirkkoa tutkiessaan, että kirkko toimii kotina ihmisille,

¹⁸ Penn & Számadó 2020; Zahavi 1981 & 1987

jotka tulevat monista maista, mutta joita yhteinen uskontoperinne yhdistää.¹⁹ Zahavi oli kuitenkin evoluutiobiologi ja teki kokeitaan eläimiä tutkien²⁰, joten ymmärrettävästi hänen lähtökohtansa olivat ne, jotka ne olivat. Hänen signaalointiteoriansa valikoitui osaksi teoreettista viitekehystä, sillä se on hyvin funktionaalinen tutkittaessa ortodoksista liturgiaa, kalliin signaaloinnin kontekstissa. Liturgiassa kallista signaalointia voi sisältää muun muassa rukoulu, julkiset uskon osoitukset tai ajankäyttö.

2.4 Kalliit signaalit käsitteenä

Höydynnän kalliiden signaalien käsitettä myös yleisellä tasolla, osana teoreettista viitekehystä ja teen sen oletuksen, että milloin rituaalisuuteen liittyvä elehdintä vaatii vähänkin vaivannäköä, kyse on kalliista signaaloinnista. Olipa kyse ryhmän jäsenten vaatetuksesta, suurieleisistä ritualisoinneista tai henkilöiden toimista kirkkotilassa, on syytä harkita sitä, että tällaisten eleiden taustalla on tarve viestiä jotakin ryhmälle.

Toisin, kuin kalliiden signaalien käsite kenties antaa ymmärtää, kyseessä on yleinen ilmiö, jota voidaan havaita kaikkialla, niin ihmisten, kuin eläintenkin keskuudessa. Se on viestintää, jonka kautta eläimet viestivät omien ryhmänsä sisällä ja joka liittyy sosiaaliseen käyttäytymiseen, turvallisuuden ylläpitämiseen, sekä muun muassa lisääntymisen päämääriin. Signaalointi voi myös olla viestintää saaliseläinten ja saalistavien eläinten välillä. Saaliseläin voi signaaloinnin kautta osoittaa olevansa hyväkuntoinen, rohkea tai mahdoton saavutettava.²¹

Ihmisten on myös selviydyttävä, etsittävä paikkansa yhteisössään ja he tarvitsevat muita onnistuakseen siinä. Yhteistyö muiden kanssa voi olla edullista niin materiaalisesti, uskontoperinteiden sisällä, sekä vapaa-ajallakin. Kaiken aikaa yksilöt joutuvat kuitenkin testaamaan valitsemiensa yhteistyökumppanien halukkuutta panostaa yhteisiin päämääriin ja voimavarojen, sekä materiaalien jakamiseen. Mikäli yksilö näyttää olevan valmis tuhlamaan jotakin, hänellä todennäköisimmin tulkitaan olevan varoja hukattavaksi.²² Varat, joita tuhlataan, voivat olla aikaa, resursseja tai fyysisiä suorituksia.

Zahavi on kiinnostunut siitä, kuinka signaalointi sisältää ”haittaperiaatteen”, eli vaatii jotain viestijältään.²³ Tässä tutkielmassa haittaperiaatetta ei eritellä kalliista signaaleista, erityisemmin. Kun jokin teko tai ele vaatii jotakin, vaikka vain näennäisesti, se on ”kallis”, kuten esimerkiksi rukoulu kumartaen tai seisominen pitkähkön jumalanpalveluksen ajan.

¹⁹ Tiaynen-Qadir 2017

²⁰ Lotem, Rothstein & Yom-Tov 2017.

²¹ Zahavi 1999, 3—230

²² Zahavi 1999, 3—101

²³ Zahavi 1999, 3—101

Esimerkiksi mikäli ortodoksiseen vigiliaan osaa ottava henkilö 1) saapuu kirkkoon illalla ja uhraa tähän tapahtumaan omaa aikaansa lauantaina, 2) seisoo koko toimituksen ajan ja 3) kumartaa ja tekee ristinmerkkejä, hän todennäköisesti haluaa viestittää ryhmälle haluavansa tehdä yhteistyötä ja olevansa valmis uhraamaan jotakin. Täten hän osoittaa itsellään olevan varoja uhrattavaksi yhteisölle.

Koska Kallis signaalointi ei vaadi uskonnollista kehystä toteutuakseen. Se, että sitä tapahtuu uskonnon kontekstissa, ei ole välttämättä ainutlaatuista, vaan liittyy yksinkertaisesti ihmisyyteen. Pyrin tutkielmassani välttämään uskonnon käsitettä tästä syystä, milloin vaihtoehto löytyy, eikä uskonto ole ainoa sopiva käsite. Sen sijaan, että käsittelisin ortodoksista kirkkoa ”uskontona”, tutkailen sitä uskontoperinteenä. Jälkimmäinen käsite antaa laajemman kuvan ortodoksisuudesta, joka on kaikkein eniten sellainen perinne, joka on sekä muuttunut, että säilynyt nykypäivään saakka.

Uskonnon käsite on muutoinkin ongelmallinen. Craig Martin sopivasti esittää, että historiallisesti uskonto-käsitettä rasittavat esimerkiksi normatiiviset intressit ja reformaatioaika poliittisine kuvioineen. Lisäksi kristillinen etnosentrismi ja eurooppalainen imperialismi, ovat värittäneet käsitettä. Uskontokäsitteellä ei ole Zahavin signaalointiteoriankaan kannalta merkitystä. Tietyt ryhmät ja ihmiset omaksuvat omanlaisiaan tapoja signaloida ja sillä on merkitystä.²⁴ Tutkailen siksi ortodoksiaa perinteenä, jolla on omat tapansa, ajatteluun liittyvät mallinsa ja joka on suurempi kokonaisuus, jota sitten liturgia ominaisuuksineen heijastelee. Tällä tavoin voin keskittyä ortodoksisen liturgiikan erityispiirteisiin.

²⁴ Martin 2017, 18; Zahavi 1999, 3—230.

3.Kalliit signaalit ja ortodoksinen kirkko

3.1 Historiaa Suomessa

Ortodoksisen kirkon historia Suomessa on melko pitkä. Arkeologisen tutkimuksen myötä on selvinnyt, että kristinusko saapui Suomeen noin tuhat vuotta sitten. Muinaisia hautajaistapoja tutkimalla on päästy tähän johtopäätökseen. Pääosin vaikutteet tulivat tuolloin idästä. Pitkällä tähtäimellä ortodoksinen usko vakiintui lähinnä Laatokan ympäristöön ja kyseisen järven lähiseuduille. Kun Suomi jäi Ruotsin vallan alle, suurin osa maasta oli Rooman katolisen kirkon vaikutuksen alaisena.²⁵

Pitkin historiaa ortodoksinen kirkko on kohdannut ristiriitoja ja skismoja. Suomen arkkipiispan kanslian sivuilla esitetään, että esimerkkejä tällaisista ”välikohtauksista” ovat filioque-kiista (861), Rooman ja Konstantinopolin piispojen arvojärjestyksen (1054) ja vanhauskoisten skisma (1682).²⁶ Menetykset ovat muokanneet kirkkoa ja koetut vaikeudet ovat tärkeitä tutkittaessa kalliita signaaleja ortodoksisessa liturgiikassa.

Myös toinen maailmansota haastoi kirkkoa, joka oli itsenäistynyt ja haki identiteettiään. Vuosien 1939–1944 sodat saivat aikaan sen, että kirkko menetti paljon, mm. rakennuksia ja liki 90% omaisuuttaan. Lisäksi arviolta 70% kirkon jäsenistä joutui jättämään oman kotiseutunsa. Tätä vaihetta seurasi integroituminen luterilaisen enemmistön keskuuteen, joka ei ollut helppo, johtuen usein siitäkin, että ortodoksisuudesta ei tiedetty paljoakaan luterilaisten keskuudessa.²⁷

Vaikeuksia monta kertaa kohdanneen kirkon piirissä on kehittynyt narratiiveja monia menetyksiä kokeneesta kansasta, joka kaikesta huolimatta on seurannut Jumalan osoittamaa tietä, vieraillakin mailla. Tällainen narratiivi ei ole ainutkertainen, eikä missään nimessä ensimmäinen laatuaan, mutta eittämättä se vahvistaisi ortodoksista identiteettiä. Suomen ortodoksisen arkkipiispan sivuilla julkaistussa artikkelissa *Kannanotto: ortodoksisesta identiteetistä* sivutaan hieman aihetta. Artikkelissa todetaan, että kriisien kohtaamisen myötä kirkossa on kehittynyt ajatus siitä, että mitään vieraita vaikutuksia tai muutoksia ei liturgiaan haluta hyväksyä.²⁸

²⁵ Seppo 1998

²⁶ Suomen ortodoksisen arkkipiispan kanslia 2020.

²⁷ Metso 2017

²⁸ Suomen ortodoksisen arkkipiispan kanslia 2020.

Myös tarinoita pyhimyksistä, jotka marttyyreina ovat kärsineet uskonsa tähden lieene nousut pinnalle, kuten monien muidenkin uskontoperinteiden narratiiveissa. Näillä voi olla historiallista merkitystä ja samoin paikkansa nykyhetkessä. Vertauskohteena voisivat olla vaikkapa katolisen kirkon pyhimykset, joita esittävää kirkkotaidetta on paljon. Franco Mormando käsittelee Peter Paul Rubensin maalauksia, kirja-arviossaan teoksesta *The Catholic Rubens: Saints and Martyrs*. Hän mainitsee muun muassa Pyhän Stefanoksen, Ignatius Loyolan ja Arkkienkeli Mikaelin.²⁹ Nämä pyhimykset ovat katolisessa perinteessä tärkeitä. He ovat uskoville, kuten heistä tehty taide jo osoittaa, ainutlaatuisia.³⁰ Lisäksi voi tulkita, että pyhimys edustaa kallista signalointia, mahdollisine kärsimyksineen ja häneen liitettyine ihmeineen.

Pyhimyksiä ortodoksisella kirkolla on useita. Esimerkki suomalaisista marttyyrista olisi Johannes Karhapää, joka kanonisoiitiin vastikään, sekä jonka muistopäivää vietettiin ensimmäistä kertaa maaliskuussa 2020. Karhapää on kirkon näkemyksen mukaan marttyyri ja tunnustaja. Hänet teloitettiin vuonna 1918. Kyseinen pyhimys mainittiin myös Tikkurilan ortodoksisen kirkon liturgiassa 8.3.2020. Kyseisenä päivänä vietettiin Karhapään muistopäivää.³¹

Pyhimysten merkitys ortodoksiselle uskontoperinteelle tulee selväksi myös kentällä keräämästäni aineistosta. Pyhimyksiä kuvaavat ikonit ovat runsaslukuisesti esillä kirkkosaleissa. Pyhimykset ovat henkilöitä, joiden tulkitaan olevan erityisiä, joko siksi, että he ovat olleet uskon puolustajia, tehneet erityisiä asioita uskonsa puolesta, tai kuolleet niin tehdessään. Mikäli viimeisin vaihtoehto on toteutunut, puhutaan jo marttyyriudesta.³² Kalliita signaaleja tarkasteltaessa, marttyyrius voi olla merkittävä asia, koska ensinkin marttyyri on uhrannut jotakin, jopa henkensä ja toisaalta hän on ehkä omistanut koko elämänsä uskolleen.

²⁹ Mormando 2015, 697—699; Vrt. Vuola 2019, 107—114. Vuola mainitsee Jumalanäidin. Kyseinen teema on erityisen vahva ortodoksisessa kirkossa ja Jumalanäiti liitetään myös pyhyteen.

³⁰ Mormando 2015, 697—699; Gothóni 2018, 208.

Mormando mainitsee mm. pyhän Ignatius Loyolan ihmeet (Rubensin taideteos) ja Pyhän Fransisco Xavierin ihmeet (myöskin Rubensin taideteos). Gothóni puolestaan esittää ikoneiden olevan ajattomia ja paikattomia. Niinkin monenlaisia kuin ikoneita on, niitä yhdistää se, että niihin kiteytyy ihmisen oleminen ja pelastus, toisinsanoen koko kristinuskon ”universumi”.

³¹ Mäkinen 2019; KP 8.3.2020

³² Vrt. Mäkinen 2019; Zahavi 1999, 3—230. Mäkinen mainitsee Karhapään ja tämän roolin uskontunnustajana ja marttyyrinä. Zahavi puolestaan esittää, että mikäli yksilö uhraa jotakin, hän välittää muille samalla sen kuvan itsestään, että hänellä on varaa tehdä niin.

3.2 Rituaalisuus viestintänä

Jotta ortodoksisen liturgian sisältämää rituaalisuutta voidaan analysoida signalointiteorian, sekä kalliiden signaalien kontekstissa, on ensin tarkasteltava, mistä rituaalinen toiminta kumpuaa. Luvussa 3.1 mainitsin, että pyhimykset ovat henkilöitä, joiden tulkitaan antaneen paljon ”kirkon puolesta”. Tällaiset henkilöt ovat tärkeitä, koska he ovat tuhlanneet aikaansa, tai jopa elämänsä ”uskonsa puolesta”. Kaikessa inhimillisessä toiminnassa on kuitenkin mukana rituaalista signalointia, ei ainoastaan pyhäksi tulkitussa elämässä. Siksi käsittelen tässä luvussa sitä, miten rituaalisesti voidaan viestiä ja minkälaisia merkityksiä tällaisella viestinnällä voi olla. Uskonnollinen signalointi voi toki omaksua erityispiirteitä, jotka jäävät kirkon seinien sisäpuolelle, mutta kyse on kuitenkin laajemmasta ilmiöstä ja tämä on syytä ottaa huomioon.

Rituaalitutkimus analysoi tutkimustietoa, jota on saatu eri tieteenaloilta. Rituaalitutkimus onkin syntynyt tieteiden ”rajapinnalle” ja poikkitieteellistä yhteistyötä tehdään paljonkin. Kun uskonnotutkimuksesta tai teologiasta on kyse, rituaalitutkimus ei hyödytä vain jotakin yhtä teologista oppiainetta, vaan sitä voidaan hyödyntää laaja-alaisesti. Risto Uro esittää, että rituaalitutkimuksen työvälineitä käyttäen voidaan analysoida esimerkiksi kristinuskon oppihistoriaa kehollisten käytäntöjen näkökulmasta.³³

Rituaalisuus on osa ihmisluontoa ja se kuuluu ihmisyyteen siinä missä symbolismi, kieli tai musiikki. Rituaalia ei voida sinällään välttää millään tavoin. Se koskettaa inhimillistä elämää ja vaikuttaa siihen, vaikka tästä ei aina olla tietoisia. Inhimillinen rituaali ei ole ainutlaatuista, vaan rituaalisuus on läsnä eläinmaailmassakin. Inhimillinen rituaalisuus sen sijaan ilmentyy omilla tavoillaan. Tapahtumat, kuten häät, hautajaiset, festivaalit tai valmistujaisjuhlat muun muassa ovat selkeästi rituaalisuutta sisältäviä tapahtumia.³⁴

Ritualisaatio on käsite, joka etologiassa käsitetään käyttäytymisenä, joka prosessinomaisesti kehittää eläinten käyttäytymistä. Alkuperältään instrumentaalinen käyttäytyminen ikään kuin muuttuu, palvellakseen kommunikatiivisia päämääriä. Uusi käyttäytyminen irtautuu alkuperäisestä motivaatiosta ja johtaa siihen, että sen kautta kommunikoidaan emotionaalisia tiloja. Etologian tieteenala katsoo, että ritualisaatio vahvistaa signalointia ja parantaa kommunikaatiota, erityisesti vaikeissa tilanteissa.³⁵

³³ Uro 2018

³⁴ Stephenson 2015

³⁵ Stephenson 2015

Kalliin signaloinnin käsitettä voidaan soveltaa rituaalisuuteen, joka liittyy uskontoperinteisiin. Voidaan esimerkiksi olettaa, että kuten kaikessa inhimillisessä yhteistyössä, myös uskonnossa on hyvin tärkeää se, että jäsenten kesken on solidaarisuutta. Kalliit signaalit kasvattavat joka tapauksessa luottamusta ihmisten välillä ja näin varmasti myös hyödyntävät uskontoperinteitä.³⁶

Useiden tutkijoiden mukaan ”kallis signaali” on evoluution kehityksen tulosta ja oletettavaa on, että eläinmaailmassa tällaista signalointia voidaan havaita. Esimerkki tällaisesta olisi gasellin korkea hyppy, jolla se viestii voimasta, sekä fyysisestä kunnostaan. Kalliin signaalin voidaan edellä mainituista syistä johtuen katsoa olevan sekä rehellinen, että vilpiton.³⁷

Inhimillinen esimerkki kalliista signaloinnista olisi renessanssiajan italiassa syntynyt ”belladonnatrendi”. Naiset käyttivät belladonnauutetta silmätippoina, koska ne suurensivat pupilleja ja heidän kosijansa pitivät tätä ominaisuutta usein vastustamattomana. Tippoja laitettiin silmiin mm. mentäessä tanssiaisiin. Naiset eivät kuitenkaan tienneet tarkasti, miksi kosijat suhtautuivat niin positiivisesti heihin, heidän silmiensä takia. Zahavi esittää, että pupillien laajentaminen belladonnauutteella on ”haittasignaali”. Kun henkilön asenne on ystävällinen, eikä tällä siksi ei ole mitään aikomusta hyökätä, hänellä on ”varaa” pupilliensa suurentumiseen, vaikka se tarkoittaisikin näön sumentumista.³⁸

Yllä mainitun esimerkin mukaiset ”kalliit signaalit” ovat ”sisäsyntyisiä”, mikä tarkoittaa sitä, että ne toteutuvat tiedostamatta.³⁹ Henkilö ei voi itse valita muuttaa pupilliensa kokoa ja vaikka jonkin lääkeaineen avulla se onnistuisikin, teko ei ole siltikään välttämättä ’täysin’ tiedostettu, kuten italialaisnaisten kohdalla asianlaita olikin. Niin yksinkertaisesti tehtiin, koska sillä oli positiivinen vaikutus sosiaalisissa ympyröissä, kuten tanssiaisissa, joihin nuoret naiset ottivat osaa. Kalliin signaalin ei täten tarvitse olla harkittu tai suunniteltu ollakseen tai tullakseen tulkituksi ”kalliina” tai ”haitallisena”.

³⁶ Sosis & Alcorta 2003

³⁷ Al-Shawaf 2017

³⁸ Zahavi 1999, 210—211

³⁹ Zahavi 1999, 210—211

Evoluutiobiologiassa signalointiteorian kautta on pyritty analysoimaan sitä, kuinka erilaiset organismit viestittävät toisilleen. Viestintä signaalien avulla voi olla mitä tahansa lisääntymiskäyttäytymisestä, reviirin puolustamiseen tai laumakäyttäytymiseen. Organismien käyttäessä kalliita signaaleja viestittääkseen jotakin itsestään, tällaista signaalia pidetään vilpittömänä ja rehellisenä, joskin tietyt tutkijat kuten esimerkiksi evoluutiobiologi Richard Dawkins ja eläintieteilijä John R. Krebs ovat haastaneet tätä olettamusta.

Richard Dawkins ja John R. Krebs tulkitsevat organismien välistä signalointia luonnollisen valinnan periaatteen kautta. He esittävät, että on oikeutettua tulkita organismia koneena, jonka päämääränä on säilyminen ja geeniensä levittäminen. Saavuttaakseen päämääränsä se usein manipuloi objekteja ympärillään, työntäen niitä eri suuntiin, omaksi hyödykseen. Jotkut näistä objekteista ovat Krebsin ja Dawkinsin mukaan muita eläviä olentoja, kuten esimerkiksi kumppaneita, vanhempia, saaliita tai kilpailijoita. Jokaista näistä muista elävistä olennoista voidaan myös pitää koneina, jotka on suunniteltu lisääntymään ja levittämään geenejään samalla tavoin.⁴⁰ Dawkinsin ja Krebsin esityksessä signaloinnista ei ole välttämättä suuria eroja Zahavin tulkintaan. Hänkin esittää, että ns. ”kallis signaali” liittyy kommunikointiin saaliin ja saalistajan välillä, sekä toisaalta yhteisissä piireissä, joissa yksilöt puntaroivat toistensa uhkatasoa tai tarkastelevat, kuka on valmis yhteistyöhön.⁴¹

3.3 Signalointi ja kalliit signaalit uskonnollisuuden kontekstissa

Käsittelen tässä luvussa signalointia uskonnollisissa toiminnoissa, pääpaino ortodoksisessa perinteessä ja yleensä ”juutalaiskristillisessä” perinteessä. ”Juutalaiskristillisyyden” on toki itsessään jokseenkin ristiriitainen termi. Tällaista perinnettä ei yksinkertaisesti ole olemassa ja vaikka kyseistä termiä eurooppalaisittain paljon käytetään, olisi syytä olla tekemättä yleistyksiä.⁴² Tämän termin valitsin siitä syystä, että se kuvaa kulttuuriperintöä, joka on saanut alkunsa juutalaisessa perinteessä ja jonka juuret joka tapauksessa vaikuttavat uskonnon harjoituksiin. Esimerkiksi tutkimukseni kohteena oleva ortodoksinen liturgia liittyy ortodoksiseen perinteeseen ja aineistosta nousi esille, että ortodoksinen perinne ei suinkaan ole unohtanut juuriaan, jotka ovat juutalaisuudessa. Jo liturginen vuorokausi alkaa illalla, kuten juutalaisessa perinteessä ja toisaalta rukoushetket vastaavat juutalaisia vastaavia.⁴³

⁴⁰ Dawkins & Krebs 2005

⁴¹ Zahavi 1999, 6—211

⁴² Nathan & Topolski 2017.

⁴³ Suomen ortodoksinen kirkko 2020; Suomen ortodoksisen arkkipiispan kanslia 2020

Laajemman kokonaisuuden ottaminen huomioon on perusteltua, koska missään nimessä ei voida olettaa, että ortodoksisen ”signalointi” tai kalliit signaalit eroaisivat merkittävästi muusta uskonnollisesta signaloinnista, saati yleisinhimillisestä signaloinnista. Erityispiirteet ovat olennaisia tutkielman kannalta, mutta näitä ei myöskään ole syytä erotella sellaisesta signaloinnista, joka ei edes rajoitu ainoastaan ihmismaailmaan. Käsittelen ortodoksisen liturgian erityispiirteitä enemmän analyysissäni, luvussa 4.

Luvussa 3.1 mainitsin kirkkotaiteen. Materiaalinen taso, kuten taide ja esineistö onkin tärkeä huomioida, koska sillä on niin merkittävä merkitys itse rituaaliin, sekä koska materiaallinen esineistö vaikuttaa myös kokemuksiin rituaaleista. Ikonit ovat tärkeä osa materiaalista tasoa.

Dorothy Weaver on perehtynyt ikoneihin ja niiden merkityksiin uskon harjoittamisessa. Tällaisia esineitä voidaan pitää materiaalina, joka liittyy ns. henkiseen aspektiin. Esineisiin saattaa myös liittyä ritualisointia, joka signaloi tärkeydestä. Ikonit useimmiten kuvaavat pyhiä hahmoja, kuten pyhimyksiä, mutta ne saattavat myös kuvata tapahtumia, joiden oletetaan olevan pyhiä. Ikonit eivät rajoitu vain kirkkosaliin, vaan niitä voidaan käyttää muun muassa rukouksen apuvälineinä. Se, mikä tekee ikoneista merkittäviä on, että niillä katsotaan olevan auktoriteettia. Tämä auktoriteetti voi olla korkeampaa, kuin kirkon hierarkia, sillä ikoni edustaa henkistä valtaa. Tämän vallan katsotaan olevan korkeampaa, kuin maallisen hierarkian; mukaan lukien kirkollisen vallan. Täten, mikäli jotakin ikonia pidetään ihmeitä tekevänä, se saattaa rajoittaa maallista valtaa.⁴⁴ Kirkon näkemys on se, että ikoneita ei voida pitää yksinkertaisesti taiteena, vaan ne ovat Jumalan sanan testamentti ja niitä tulisi täten verrata raamattuun. Tämän lisäksi ikonit usein samaistetaan pyhimykseen, jota ikoni esittää.⁴⁵

Eugene F. Rogers on tutkinut kalliita signaaleja teologisessa kontekstissa. Hän esittää, että veri on muun muassa symbolisesti arvokas. Veren arvo juontuu raamatusta ja erityisesti heprealaiskirjeen kohtaan 9:22.

Niin lain mukaan melkein kaikki puhdistetaan verellä, eikä anteeksianto ole mahdollinen, ellei vuodateta uhrivertä.⁴⁶

Verellä Rogers viitanee sekä ehtoollisviiniin, sekä toisaalta Kristuksen vereen.

⁴⁴ Weaver 2011; Kuuliala et al. 2019,13—14. Kuuliala tarjoaa tietoa katolisuudesta ja siihen liitettävästä pyhästä esineistöstä.

⁴⁵ Weaver 2011

⁴⁶ Rogers 2014, 540–553; Heprealaiskirje 9:22 suomennos kirkkoraamattu 1992.

Rogersin mukaan ihmiset käyttävät rituaaleja moninkertaistaakseen veren merkitystä. Veri on kuin toteemi ja eukaristinen rituaali on siksikin harjoittajille voimakas. Veri voi symboloida myös sovitusta ja usein kreationistit viittaavatkin siihen sellaisenaan.⁴⁷

Ikoneista voisi vielä mainita, että koska niitä pidetään erityisen arvokkaina, niiden edessä toimitettavat rukoukset saatetaan tulkita ”uhraukseksi”. Mitä enemmän ja painotetummin niiden edessä rukoillaan muiden nähden, sitä enemmän viestitään siitä, että ollaan valmiita uhraamaan paljon kirkolle, uskolle tai yhteisölle.⁴⁸

Ikonit saattavat toimia motivaattorina kalliisiin signaaleihin, mikäli kuvassa oleva pyhimys tulkitaan kovin tärkeäksi. Kiinnostuin Katarina Anderssonin gradusta ”Kuva, joka katsoo minua”, jossa tämä tutki ikonimaalareiden näkemyksiä ikonien katseesta ja katsotuksi tulemisen kokemuksesta. Tutkittavat olivat kokeneet ikonin katsomisen hyvin positiivisesti ja ikonin katse oli tärkeä heille.⁴⁹ Mitä tämä mahdollisesti merkitsee kalliin signaloinnin kannalta, on vaikea suoralta kädeltä sanoa, mutta kenties ikoneille annetaan tarkoituksia, jotka selittävät tarvetta kunnioittaa niitä. Mikäli osa signaloinnista on tiedostamatonta, kuten Zahavi esittää, voi syntyä tarve selittää miksi jokin asia on kuten on. Miksi ikonia halutaan suudella kirkossa kaikkien nähden, entä miksi joku kumartaa huomaamattomasti kirkkosalissa ja joku koskettaa maata otsallaan? Zahavin teorian valossa vastaus on selvä; koska halutaan viestiä ryhmälle yhteistyöhalukkuudesta tai sitoutumisesta yhteisiin päämääriin. Tätä päämäärää ei kuitenkaan välttämättä tiedosteta, kuten italialaisnaisetkaan eivät täysin tienneet, miksi heidän belladonnauutteen suurentamat pupillinsa, herättivät kiinnostusta koskiskelijoissa.⁵⁰ Kenties uskonnolliset selitykset ovat kuitenkin syntyneet ”tarvepohjalta”. Zahavi toki sivuaakin aihetta selittäessään, että ihmisyyhteisöiden jäsenillä on jatkuva tarve koetella toistensa sitoutumista ja halua panostaa yhteisiin päämääriin. Hän muun muassa esittää, että

⁴⁷ Rogers 2014, 540–553

⁴⁸ Vrt. Zahavi 1999, 3—101. Zahavi esittää, että signaloinnin haittaperiaate (kallit signaalit) on hyvin yksinkertainen. Kun joku tuhlaa jotakin, hänellä tulkitaan olevan varaa tehdä niin.

⁴⁹ Andersson 2016

⁵⁰ Zahavi 1999, 3—211. Zahavi arvioi signalointiteoriassaan inhimillistä toimintaa viestintänä muille, joten sosiologinen ulottuvuus on selvä.

altruistiset ja moraaliset toimet tulkitaan ryhmässä positiivisesti ja niitä toteuttavalla yksilöllä on paremmat mahdollisuudet menestyä. Altruistinen toiminta on tulkittavissa teoiksi, joiden kautta henkilö avustaa jotakuta, mutta ei odota saavansa vastapalkkiota, ainakaan näkyvästi. Palkkio kuitenkin on todennäköinen, joskaan se ei välttämättä materiaallinen.⁵¹

3.4 Fyysinen ulottuvuus

Vaikka uskonnot ovat henkisiä perinteitä, rituaalisuus, kuten siihen liittyvä signalointi ryhmässä on aina fyysistä. Rituaali on kuitenkin myös kulttuuriin liittyvä, koska kehot ovat ”kulturisoituneita” (eng. enculturated). Rituaalinen toiminta ei täten ole pelkästään henkistä tai mentaalista, vaan kehollistunutta.⁵²

Rituaalisuus on usein toistuvaa kehollista toimintaa, joka luo jopa perustan jokapäiväiselle elämälle, samoin kuin myös inhimilliselle sosiaaliselle elämänrytmillekin.⁵³ Kehollisuus voi auttaa siinä, että rituaaleista tulee rutiinia, ikään kuin selkärangasta kumpuavaa toimintaa ja osa arkistakin elämää.

Rituaalisuuteen sisältyy myös siirtymiä, joiden aikana koetaan liminaalisuutta. Victor Turner on esittänyt, että liminaalivaiheessa harjoittaja (rituaalin kokelas) riisutaan tai pestään puhtaaksi kaikesta aikaisemmasta ja ”puetaan” uudelleen. Rituaalin myötä kokelas johdatellaan uuteen ”asemaan”. Liminaalivaiheeseen liittyy Turnerin mukaan vahva tasa-arvoisuus ja veljeys harjoittajien kesken.⁵⁴

Liminaalisuuden ei tarvitse poissulkea signaloinnin mahdollisuutta, itseasiassa liminaalisuudella voi olla tärkeä funktio, koska siihen liittyy veljeyden ja tasa-arvon kokemuksia. Jos jossakin ryhmässä yhteistyö on niin tehokasta, että se johtaa tällaisiin kokemuksiin, silloin osallistujat todennäköisesti ovat koetelleet toisiaan ja todenneet ryhmänsä jäsenten ajavan samoja ja yhteisiä päämääriä.⁵⁵ Tällaiselle ryhmälle lienee edullista kokoontua yhä uudelleen ja toistaa rituaalejaan, jotka saavat aikaan suotuisuutta, sekä vahvistavat yhteistyötä. Yhteiset eettiset ja moraaliset käsitykset voivat vahvistaa yhteistyötä entisestään, etenkin kun niihin on ryhmässä sitouduttu.

⁵¹ Zahavi 1999, 225.

⁵² Grimes 2014, 193—194

⁵³ Grimes 2014, 192—193

⁵⁴ Turner 2007, 108—117

⁵⁵ vrt. Zahavi 1999, 3—101. Haittaperiaate ja tuhlaamisen arvo.

Moraali on hyvin tärkeä uskonnollisen toiminnan kannalta. Usko johonkin korkeampaan tai jaloon voimaan ohjaa usein rituaalista toimintaa ja yksilöiden katsotaan olevan kykeneviä niin huonoihin päätöksiin, kuin myös hyviin tekoihin. Korkeampi tai jalompi voima on usein jumalalliseksi tulkittu.⁵⁶ Tämäkin omalta osaltaan vahvistaa sen, että uskonnossa annetaan merkityksiä asioille ja selitetään sitä miksi jotakin tehdään.

Luonnollisesti jotta uskonnollinen toiminta olisi tehokasta, sen on oltava toistuvaa. Toistuva rituaali voi muistuttaa harjoittajaansa hänen roolistaan maallisena henkilönä, että hänen suhteestaan jumalaisuuteen. Tämä vahvistaa rituaalin harjoittajan ymmärrystä sekä maallisesta elämästä, että toisaalta hänen suhteestaan uskonnolliseen yhteisöön.⁵⁷ Toisin sanoen, rituaali myös yhdistää niitä ihmisiä, jotka ottavat osaa siihen. Tästä mainitsi myös Tiaynen-Qadir, ortodoksisen liturgian kontekstissa.⁵⁸ Kirkko kykenee yhdistämään jäseniään, eikä silloin maiden rajoilla ole rituaalin kannalta erityistä merkitystä, jos mitään. Itseasiassa kalliit signaalit yhdistävät myös ihmisiä, koska ne vahvistavat sitoutumista ja luottamusta. Tiaynen-Qadir ei tehnyt tutkimustaan kalliita signaaleja tarkastellen, mutta tämä ei poissulje sitä mahdollisuutta, että ne silti vaikuttaisivat taustalla, milloin liturgia tai kirkko yhdistää henkilöitä tai kerää heitä yhteen.

Vaikuttaa siltä, että kalliit signaalit ja rituaalinen signalointi kykenee uskonnollisissa kehyksissä auttamaan yksilöitä saavuttamaan etuja ja menestystä. Tällaista signalointia esiintyy verrattain usein uskontoperinteissä.

On huomattavaa, että vaikka ihmisryhmissä usein kommunikoidaan verbaalisesti, hyvin paljon silti tapahtuu myös muunlaista signalointia, kuten kalliiden signaalien avulla viestittämistä. Michael Lachmann, Szabolc Számadó ja Carl T. Bergstrom mainitsevat, että kaikki ihmisten välinen viestintä ei suinkaan ole kielellistä. Ihmiset hyödyntävät kalliita signaaleja lukemattomilla tavoilla. Tämä on kuitenkin verrattain tehoton kommunikointimuoto. Tutkijat esittävät, että ihmisten kommunikointi tapahtuu usein sosiaalisessa kontekstissa kielellisesti rakentuneissa populaatioissa ja toistuvissa interaktioissa. Kaikki kommunikaatio ei kuitenkaan täytä näitä kriteerejä ja milloin niin on, kalliita signaaleja työstetään enemmän. Näin voisi käydä esimerkiksi yhden kerran interaktioissa, kun kommunikoidaan asioista, jotka muutoin eivät ole todennettavissa tai kun

⁵⁶ Bell 1997, 143—245.

⁵⁷ Bell 1997, 57.

⁵⁸ Tiaynen-Qadir 2017.

Tiaynen-Qadir esittää, että kirkko toimii transnationaalilla tasolla, ollen ”henkinen” koti jäsenilleen. Tässä tutkimuksessa kehollinen elementti on tärkeä ja kirkko tulkitaankin terapeutiseksi toimijaksi.

odotettu hyöty petoksesta ylittää haitat (mikäli on vaara sanktioista tai rangaistuksesta).⁵⁹

Esitin, että kallista signaalointia tapahtuu usein uskontoperinteissä. Richard Sosis ja Jordan Kiper esittelevät artikkelissaan *Sacred Versus Secular Values* esimerkin Israelista. Maaliskuun kolmantena päivänä vuonna 1948 sisällissodan aikoihin, ennen Israelin itsenäisyyssotaa Ben-Gurion loi uuden säännön ja vapautti yeshiva-oppilaat velvollisuudesta palvella armeijassa. Yeshiva populaatio on kasvanut eksponentiaalisesti, suuren syntyvyyden takia ultraortodoksisten juutalaisten parissa ja armeijapalveluksen hylkäämisestä on tullut uusi ”kallis signaali”, jolla osoitetaan sitoutuneisuutta omalle yhteisölle, vaikka siitä voi olla haitallisia seurauksia lopputulemana, jopa köyhyyttä.⁶⁰ On hyvin mahdollista, että armeijasta kieltäytyminen on tapa johtaa harhaan yhteisöä. Mikäli armeijasta halutaan kieltäytyä, voi olla helpompaa tehdä niin, mikäli kieltäytyminen tulkitaan positiivisesti ja oletetaan, että armeijan sijaan henkilö haluaa uhrata aikaansa omalle yhteisölleen ja samalla hyväksytään haitat.⁶¹

Sosis ja Kiper kuvaavat uskontoa orgaanisena. On todennäköistä, että uskonto on selviytynyt, mikäli se on tarjonnut mahdollisuuden hyötyihin harjoittajilleen, kuten esimerkiksi parantanut yhteistyötä, tai torjunut sellaisia ulkopuolisia henkilöitä, joka käyttäisivät hyväkseen uskonnollista yhteisöä ja sen resursseja.⁶²

Uskonnollisuus nimenomaan jollakin tavoin hyödyttää harjoittajiaan, sekä tarjoaa mielekästä yhteistyötä. Kalliin signaalin teoria siis esittää, että on olemassa sellaista toimintaa, jota voidaan pitää kalliina ja rehellisenä. Kalliit ja rehelliset signaalit mahdollisesti vahvistavat muun muassa ryhmän rakentumista tai yhteistyötä, sekä kannustavat solidaarisuuteen. Tällaisten signaalien avulla voidaan viestittää vilpittömyydestä, sekä vaivannäöstä.⁶³ Oletettavasti näin onkin, ottaen huomioon, että signaloinnilla voidaan saavuttaa menestystä ja etuja. Altruistinen toimintakin joka tapauksessa on palkittavaa, vaikka se näennäisesti on toimintaa, jossa vastalahjaa ei odoteta tehdystä palveluksesta.⁶⁴

⁵⁹ Lachmann, Számadó & Bergstrom 2001

⁶⁰ Sosis & Kiper 2018, 116—117

⁶¹ Vrt. Zahavi 1999, 3—101. Haittaperiaate ja tuhlaamisen arvo yhteisössä.

⁶² Sosis&Kiper 2018, 89—118

⁶³ Sosis & Alcorta 2003

⁶⁴ Zahavi 1999, 225.

Voidaan olettaa, että jokaisessa uskontoperinteessä kalliit signaalit ilmentyvät omilla ja vakiintuneilla tavoillaan. Ortodoksisessa kirkossa esimerkiksi on omat tavat ja tyyli ilmaista sitoutumista ja uskollisuutta, sekä muita positiivisesti tulkittavia ominaisuuksia.

Uskonnollisuutta on vaikea esittää tai näytellä, siksi, että uskonnon kautta signaloidaan uskollisuudesta. Emootiot ovat yleisiä kaikkialla, missä on ihmisiä. Hyvin varmasti kuitenkin tiettyjen kulttuurien sisällä on syntynyt ainutlaatuisia tapoja ilmentää tunteita ja nämä ovat tunnistettavia nimenomaan kulttuurin sisäpiirissä. Emootiot signaloivat täten sellaisista sitoumuksista, jotka ovat luotettavia tai joiden katsotaan olevan rehellisiä.⁶⁵

Rituaaleihin uhrataan paljon, esimerkiksi aikaa, panostusta ja myös resursseja. Rituaalien luonto on sellainen, että ne tehokkaastikin kasvattavat luottamusta ja toimiva myös defenssikeinona, joka karsii joukosta sellaisia siipeilijöitä, jotka olisivat valmiita ottamaan itselleen etuja, olematta kuitenkaan valmiita panostamaan ryhmään.⁶⁶

Myös vaatteet ja koristeet voivat toimia kalliina signaaleina. Pappien kaavut, sekä koristeet, voivat täten signaloida sekä kalleutta, että toisaalta merkitystä. Rob M.A. Nelissen ja Marijn H.C Meijers tutkivat vaatteiden merkitystä kalliiden signaalien teorian valossa. He ennustivat, että luksukseen panostaminen nostattaa sosiaalista statusta. He tekivät seitsemän testiä, joilla testattiin sekä asenteita, että silmiinpistävän kuluttamisen seurauksia. Neljä testeistä tehtiin sosiaalisissa tilanteissa, kolme testiä tehtiin laboratorio-olosuhteissa. Sosiaalisissa interaktioissa tehdyt testit osoittivat, että näkyvää kulutusta harjoittavat henkilöt saivat erilaisia etuja itselleen, jopa rahallista hyötyä.⁶⁷ Zahavi mainitsee myös vaatteiden merkityksestä ja toteaa, että niiden kautta vahvistetaan signaaleja.⁶⁸

Ortodoksisesta liturgiasta puhuttaessa, on otettava huomioon, että siihen liittyy todennäköisimmin oletus korkeammasta voimasta, joka motivoi toimintaa. Tämä voi olla selitys sille, miksi toimitaan kuten toimitaan. Oletettavasti kuitenkin erilaisia emootioita liittyy uskonnolliseen harjoittamiseen.

⁶⁵ Irons 2001

⁶⁶ Uro 2013

⁶⁷ Nelissen&Meijers 2011

⁶⁸ Zahavi 1999, 216.

Terhi Utriainen on esittänyt, että on olemassa sellaisia mikrorituaaleja, jotka liittyvät haltioitumisen kokemuksiin. Hän on tutkinut enkelihenkisyyttä ja toteaa, että on mikrorituaaleja, jotka ovat häviäviä, sekä omillaan meneviä ja tulevia. Tällaiset ”hetket” ovat kiinni arkielämässä ja tapahtuvat siis keskellä profaania elämää, johon ne tuovat muutosta.⁶⁹

Liturgian tai vigilian voidaan olettaa toimivan alustana, joka tarjoaa mahdollisuuden ”haltioitumiseen” tai sitä muistuttaviin emotioihin, joskaan kenties mikrorituaaleista ei voida puhua, jumalanpalveluksen luonnon tähden. Sen sijaan ikonien voidaan olettaa vaikuttavan kokemuksellisuuteen, sekä aikaansaavan toisinaan lyhytkestoista haltioitumistakin. Näiden ei tarvitse poissulkea kallista signalointia, vaan signalointi saattaa aikaansaada kokemuksia, jotka sitten liitetään pyhyteen tai jumalallisuuteen. Kyse on joka tapauksessa jostakin sellaisesta prosessista, joka on kognitiivinen.

“Maagiset” harjoitukset vahvistuvat (ja saavat alkunsa) kolmesta kognitiivisesta aineksesta. Ne ovat ensinkin tahattomia ja ehdollistuneita reaktioita ympäristön stimuluksiin. Toisekseen, niitä tukevat intuitiiviset käsitykset erilaisista “tartumisista” ja agentuureista. Kyse on dynaamisesta vuoropuhelusta, joka liittyy ihmetarinoihin.⁷⁰

Ihmetarinat saattavat toimia myös selityksinä sille, miksi jotakin tehdään uskontoperinteen sisällä. Ne voivat muun muassa selittää, miksi jokin rituaali on olemamssa.⁷¹ Mikäli esimerkiksi ikonia kosketetaan, voidaan ajatella, että kosketuksen kautta pyhyys ikään kuin siirtyy koskettajaan (contagion).

Historiallinen esimerkki yllämainitun kaltaisesta selityksestä olisi Honoriuksen loitsukirja (eng. Grimoire). Tässä kirjassa mainitaan Jumalan 72 nimeä ja se kuvailee yksityiskohtaisesti näiden nimien rituaalista lausumista mustassa messussa, joka sisältää rituaalin, jossa teurastetaan nuori neitsyt ja musta kana. Loitsukirjan ansiosta 72 Jumalan nimeä saivat populaarin aseman ja magiikan harrastajat ympäri läntistä Eurooppaa innostuivat asiasta.⁷²

Honoriuksen loitsukirja on hyvä esimerkki sellaisesta uskomuksesta, että jossakin esineessä tai aiheessa on jotakin jumalallista tai pyhää ja miksi jotakin pitäisi tehdä sen takia. Loitsukirja on kaukana ortodoksisista ikoneista tai liturgiikasta, mutta periaate on sama; jotakin tehdään, koska siihen liitetään mielikuvia pyhästä, salatusta tai jumalaisesta.

⁶⁹ Utriainen 2017, 46—61

⁷⁰ Czachesz 2014, 166.

⁷¹ Vrt. Zahavi 1999, 3—101.

⁷² Izmirlieva 2008, 123.

Maagisia kokemuksia, ihmetyksen ja haltioitumisen kokemuksia, sekä kokemuksia jumalaisesta voimasta, voi vahvistaa myös musiikki ja aistimelliset tekijät.

Äänillä ja sävelillä on aina oma persoonallisuutensa ja karakterinsä, esittää Paul Marcus. Musikaalinen idea on omalla tavallaan inkarnoitunut ”puhdas olento”. Mikä tärkeintä, kyky arvostaa ja kuunnella kaunista musiikkia joka ”kuuluu ulkomaailmassa” on yhteydessä kykyyn ”kuunnella sisäisen maailman musiikkia” (psykologinen prosessi). Sisäinen ja ulkoinen ovat keinotekoisia kategorioita, mutta ne ovat käyttökelpoisia metaforia. Musiikki on tapa ottaa osaa olemisen mysteeriin.⁷³

Uskonnollisuuteen liittyy aina paljon symbolismia ja vaikeasti ymmärrettävissä olevia asioita. Symbolismi voidaan ymmärtää niin, että se liittyy ideoihin, uskomuksiin, toimiin ja vuorovaikutuksen kuvioihin, jotka puolestaan liittyvät yli-inhimillisinä pidettyihin entiteetteihin ja prosesseihin. Tällä areenalla ollaan tekemisissä mm. esi-isien, henkien, jumalten ja uhrauksen käsitteiden kanssa, niinkin vaikeasti kuin tällaiset asiat onkaan kuvattavissa.⁷⁴ Niinkin abstrakti kuin tämä symbolinen kenttä olisikin, uskomuksiin liittyvät ritualisoinnit ovat silti aina aineellisia. Sama koskee esineitä ja kaikkea sitä, mikä luonnollisesti koetaan kehollisella tasolla rituaalien aikana.

Ortodoksisessa Karjalassa tulkittiin yli-inhimillisillä agenteilla olevan haluja, moraalisia arvoja ja tunnemaailmaa. Tämä teki vuoropuhelusta mahdollista. Puhtauden ja epäpuhtauden käsitteet olivat tärkeitä ja niitä päivittämällä voitiin uudistaa suhteita näihin yli-inhimillisiin toimijoihin. Puhtaan ja epäpuhtaan välille on luotava raja, niiden eroa ymmärrettävä, jotta edellä mainittu suhteiden uudistaminen olisi mahdollista.⁷⁵ Kun kaikki tämä otetaan huomioon, on todennäköistä, että tutkimuksen aiheena oleva ortodoksisuus omaa joitakin aivan uniikkeja tapoja, joilla kalliit signaalit ja signaalointi kirkossa toteutuvat. Samoin, uskomuksilla on hyvinkin fyysinen pohja. Uskomukset toimivatkin lähinnä selityksille siitä, miksi jotakin tehdään.

⁷³ Marcus 2015, 133.

⁷⁴ Boyer 1993, 4—47.

⁷⁵ Stark 2002, 23.

Ortodoksisessa Karjalassa tehtiin erityisiä rituaaleja, jotta viesti menisi mahdollisimman selkeästi läpi yli-inhimillisille agenteille. Eleet, kuten kumartaminen, suoraryhtisesti seisominen, lahjojen antaminen, sekä symboliset verbalisaatiot olivat käytössä. Eleillä oli toki yhteys maalliseen elämään. Esimerkiksi kumartamalla osoitettiin kunnioitusta, alamaisuutta tai halua pyytää anteeksiantoa.⁷⁶ Ei ole syytä olettaa, ettei tällaista tapahtuisi nykyäänkin, ainakin jossakin määrin.

Mircea Eliade on kirjoittanut pyhästä ja profaanista. Hän päätteli, että maallisessa tai profaanissa elämässä, uskonnollisuuden elementti on orgaaninen, mutta se voi olla myös tiedostamaton. Eliade oli kiinnostunut siitä, kuinka ihmismieli kykenee avautumaan tai käsittelemään uskonnollisuutta, sekä kuinka kokemus pyhyydestä kumpuaa luonnollisissa ympäristöissä tai materiaalisessakin maailmassa.⁷⁷ Tietenkin, uskonnollisuudella on oltava fyysinen pohja. Se palvelee yhteisön jäseniä ja yhteisöä itseään.

Mikä sitten on ortodoksisen liturgiikan ja siihen liittyvien uskomusten taustalla? Selvää on, tietyt vaikeudet ainakin vaikuttavat ortodoksiseen uskontoperinteeseen. Ortodoksisuus on historiallisesti nähty ”outona” ja sitä on jopa demonisoitu.⁷⁸ Ortodoksit puolestaan ovat kokeneet verrattain vaikeita aikoja historiallisesti, myös Venäjällä, mikä voi vaikuttaa ortodoksisuuteen, onhan ortodoksisuus usein ”jaettua” ja pyhimyksetkin ovat yhteisiä.

Venäjällä on mm. hävitetty uskontoa 1917, jonka johdosta on ollut teloituksia pidätyksiä, sekä omaisuuden takavarikoiteja.⁷⁹ Liturgian merkitys on kenties vahvistunut, koska uskonto on vaikeuksissakin ollut suojaavaa, yhteistä ja jaettua. Kun kaikkien vaikeuksien jälkeen, voidaan vapaasti viettää liturgiaa ja kokoontua, se voi vahvistaa yhteenkuuluvuutta jäsenten kesken.⁸⁰

⁷⁶ Stark 2002, 23—26.

⁷⁷ Eliade 2003; Vrt. Zahavi 1999, 3—101. Zahavi esittää muun muassa, että signaointi vahvistaa yhteistyötä, johon on tarvetta yhteisöissä.

⁷⁸ Toivo 2017, 112—146.

⁷⁹ Lupinin 2010.

⁸⁰ Vrt. Zahavi 1999, 3—101. Vrt. haittaperiaate, joka vahvistaa signaointia.

4. Kalliit signaalit ortodoksisessa liturgiassa ja sitä ympäröivässä uskonnollisessa elämässä

Tässä luvussa käsittelen etnografista aineistoani, sekä aineistoon valikoituneita videoita, kuin myös ortodoksisen kirkon omaa materiaalia, joka havainnollistaa ortodoksisen uskontoperinteen tapoja ja ajatusmaailmaa.

4.1 metodologiset tekijät ja aineiston kerääminen

8.1.2020 pyysin ortodoksisen seurakunnan kirkkoherralta lupaa tehdä etnografista havainnointia seurakunnan kirkoissa. Sain myöntävän vastauksen samaisena päivänä ja aloitin havainnoinnit 12.1.2020.

Havaintoja tehdessäni otin huomioon eettiset kysymykset. Koska kyse oli havainnoista, tärkein huomioitava asia oli se, että jumalanpalvelukseen osallistuvat ihmiset saisivat rauhaa ja tilaa, eikä observaationi häiritsisi heitä. Tämä ei ollut ongelma ollessani mukana rituaalissa ja koska mitään tallennusvälineitä ei käytetty. Yksityisyyskysymykset otin huomioon ja kenttäpäiväkirja on hallussani tietokoneella, joka on omassa käytössäni.

Vigilioihin osallistuminen oli perusteltua, sillä niiden voidaan tulkita olevan osa liturgiaa, johdattelevana ja valmistelevana osiona. Vigiloiden osalta tehtiin kaksi kappaletta havainnointeja, liturgioiden osalta viisi kappaletta, paikan päällä (materiaalin painotus on siis liturgioissa).

Kevään 2020 koronavirusepidemia siirsi jumalanpalvelukset suljettujen ovien taakse maaliskuun puolivälin jälkeen. Viimeisimmät ”havainnot” maaliskuulta ovat täten sähköistä materiaalia. Materiaali koostuu Ortodoksisen seurakunnan Youtube-kanavallaan julkaisemista suorista jumalanpalveluksista, jotka pidettiin siis suljettujen ovien takana ja julkaistiin suorina lähetyksinä. Tällaista aineistoa analysoidaan kahden jumalanpalveluksen osalta. Ajalta 21.3-22.3.2020.

Aineiston keräämisen kahdesta kirkosta oli tarkoitus tarjota vertailun kannalta tärkeää tietoa. Onkin kuitenkin todettava, että Vantaan pienemmässä kirkossa havainnointi tarjosi hyvät olosuhteet rituaalin seuraamiseen. Uspenskin suuremmassa kirkossa puolestaan piirteet, kuten kollektiivisuus tai yksilöiden toimet jumalanpalvelusten aikana, on ollut selkeämmin esillä.

Olen tarkastellut rituaaleja vierailijan näkökulmasta, mutta en pelkästään sivusta sitä katsoen, vaan olen pyrkinyt mukautumaan kirkossa tapahtuviin asioihin.

Itselläni ei ole mitään yhteyttä ortodoksiseen kirkkoon, eivätkä kirkon tavat olleet ennalta minulle tuttuja. Ollessani havaitsijana kirkossa olen pyrkinyt toimimaan kunnioittavalla tavalla ja liikkunut kirkkotilassa, jos sitä on edellytetty. Ohjeet vierailijoille löytyivät sujuvasti ortodoksi.net, sekä suomen ortodoksisen kirkon sivuilta.⁸¹

Toimimalla kirkossa siten, että olen ollut tapahtumien keskiössä, olen kyennyt myös parhaiten sisäistämään ympärilläni tapahtuvat asiat, tämä on auttanut palauttamaan muistiin havaintojani, kenttäpäiväkirjaa tehdessäni.

Havaintoja tehdessäni olen heti jumalanpalveluksen jälkeen kirjoittanut vihkoon muistiinpanoja. Tämän jälkeen olen kirjoittanut muistiinpanot puhtaaksi, varsinaiseen kenttäpäiväkirjaan.

Tiedonantajia ei tutkimuksessani ole hyödynnetty, koska etnografinen osuus on toteutettu havainnoinnein. Tutkittavan aiheen ja tutkimuskysymysten takia kuitenkin ei ollut tarpeellistakaan saada tietoa erikseen nimetyiltä tiedonantajilta tai informanteilta.

4.2 Rituaalisuus kirkossa

Ortodoksinen kirkko mainitsee vigiliasta seuraavaa:

Vigilia (yövärtio) on ortodoksisen kirkon ehto- ja aamupalveluksesta sekä ensimmäisestä hetkestä koostuva (öinen) juhlapalvelus, joka edeltää sunnuntain tai kirkollisen juhlapäivän liturgiaa.

Öiset jumalanpalvelukset ovat perua marttyyriajoilta, jolloin uskottiin Kristuksen toisen tulemisen tapahtuvan keskiyöllä. Suomessa vigilia toimitetaan slaavilaisen perinteen mukaisesti lauantai-iltaisin ja juhlapäivien aattoiltana. Vigilia kestää tavallisesti 1-2 tuntia. Vigilian toimitusmuoto on peräisin alkuaan Jerusalemin seurakunnasta, josta se on kulkeutunut meille Venäjän kautta.⁸¹

Vigilia on täten sellainen jumalanpalvelus, joka tapahtuu ennen sunnuntain liturgiaa ja se toteutetaan yleensä lauantaisin. Vigilia ei myöskään ole erityisen lyhyt palvelus, vaan kesto voi olla jopa kaksi tuntia. Tikkurilan kirkossa 8.2.2020 vigilia kesti yli 2 tuntia, ollen noin 150 minuuttia pituudeltaan. Kaksi tuntia ei täten vaikuta olevan maksimaalinen kesto, vaan pidempiäkin vigiloita saatetaan viettää.⁸²

⁸¹ Ortodoksi.net; Suomen ortodoksinen kirkko 2020.

⁸² KP 8.2

Vigiliat ovat luonnoltaan toistuvaa rukousta. Rituaaliin osaaottavat henkilöt tekevät monia ristinmerkkejä ja kumartelevat, rukousten tahdissa.⁸³ Ortodokseilla on monia selityksiä sille, miksi jotakin tehdään, niin kuin tehdään vigiloissa. Tämän tutkielman kannalta ei ole tarvetta perehtyä erityisesti näihin syihin, mutta toki voidaan huomioida esimerkiksi seuraava selitys vigilian alusta:

Pappi pukeutuu epitrakiliin, hihoihin ja feloniin ja diakoni stikariin ja orariin. Diakonin avattua pyhän oven pappi ja diakoni tekevät kolme kumarrusta, suutelevat pyhää pöytää, ja sen jälkeen pappi siunaa diakonin kohottaman suitsutusastian lausuen salaisesti suitsutusrukouksen ”Me tuomme Sinulle”. Sitten pappi toimittaa suitsutuksen, diakonin käydessä edellä kynttilä kädessä, ristinmuotoisesti pyhän pöydän ympäri ja koko alttarihuoneessa.⁸⁴

Selitys löytyy ortodoksi.net sivustolta, jonka ilmoitetaan olevan ortodoksinen tietosivusto. Selostuksesta tulee ilmi muutama asia: 1) Se antaa ymmärtää, että jotakin hyvin pyhää ja arvokasta/kallista tapahtuu vigiliassa. 2) Jotakin ”uhrataan”, kuten selostuksen kohta ”me tuomme sinulle” antaa ymmärtää ja 3) rituaali on perin kehollinen.

Ortodoksi.net sivuston selitys vigilian alusta kuvaa tilannetta, jonka voidaan tulkita sisältävän kalliita signaaleja. Jo yksin se seikka, että kuvataan pyhää ovea ja sen avaamista, pyhää pöytää ja salaista suitsutusrukousta, antaa viitteellisesti ymmärtää, että papeilla on jokin salainen valta ja he ovat ne henkilöt, jotka ovat tekemisissä ”pyhyiden kanssa”. Lisäksi papit ovat niitä, jotka toimivat muutoinkin seremoniamestareina. Rituaaliin osaa-ottavat henkilöt puolestaan ylläpitävät sen etenemistä, kumartuessaan ja tekemällä ristinmerkkejä säännöllisin väliajoin.

Kirkkotilassa olevat kirkon jäsenet eivät ole pelkästään sivusta katselijoita vigiliassa, jotka tarkkaisivat tapahtumaa etäältä, he viestittävät olevansa todistajia sille prosessille, jossa papit toimittavat tätä arvokkaana pidettyä tapahtumaa. He osoittavat lisäksi kunnioitusta tälle ”uhraukselle”, ottamalla osaa rukoukseen.⁸⁵

Mikäli signaalointiteoria ja siihen liittyvä haittaperiaate ovat niin yksinkertaisia, kuten Zahavi esittää, eli kun jotakin tuhlataan, muut tulkitsevat tuhlaajalla olevan varaa siihen.⁸⁶ Tällöin papiston signaalointia vigilian alussa voidaan hyvin tulkita viestittämisenä, joka kertoo pappien hallussa olevasta runsaudesta, erityisoikeuksista, salaisuuksista ja niin edelleen.

⁸³ KP 8.2, KP 15.2

⁸⁴ Ortodoksi.net.

⁸⁵ KP 8.2; KP 15.2; Helsingin ortodoksinen seurakunta 2020

⁸⁶ Zahavi 1999, 3—101

Liturgiasta ortodoksinen tietosivusto ortodoksi.net mainitsee:

(Jumalallinen) **liturgia** (kreikaksi leiturgia, yhteinen palvelus) on ortodoksisen kirkon yleinen ja yhteinen jumalanpalvelus, jossa ortodoksit voivat osallistua Pyhään ehtoolliseen. Liturgia on kaikkein tärkein jumalanpalvelus. Kaksi yleisintä liturgiaa on nimetty Pyhän Johannes Kryssostomoksen ja Pyhän Basileios Suuren mukaan.⁸⁷

Selkeyden vuoksi sanottakoon vielä, että vigiliaan tulee suhtautua siten, että se on liturgiaa edeltävä osa. Siksi tässä tutkimuksessa on otettu osaa myös vigilioihin, jotta on saatu ymmärrystä siitä, miten ne edeltävät tätä liturgiaa. Liturgia sen sijaan on pääjumalanpalvelus. Näiden kummankin osalta on huomioitava ne kehykset, joissa rituaalit toteutuvat. Kehyksenä toimii kirkkotila, jossa on läsnä mm. ikonit, jotka edustavat pyhiä henkilöitä, suitsutus, laulu, kirkkotilan koristelut. Nämä ovat tärkeitä kalleuden markkereita, joilla on merkitystä tulkittaessa tapahtumia kalliiden signaalien kontekstissa.

Myös liturgian aikainen viestintä voi olla merkityksellistä. Esimerkiksi omat havainnointini sijoittuivat aikaan ennen pääsiäistä ja suuresta paastosta puhuttiin saarnassa jo 26.1.2020.⁸⁸ Paasto on merkityksellinen kalliiden signaalien kannalta siksi, että se voidaan tulkita myös tuhlaamiseksi tai uhraukseksi.

Liturgia on erityisen rikas tapahtuma rituaalisesti. Se on lähes taiteellinen luonteeltaan. Aistein havaittavat, keholliset tekijät ovat tärkeitä, mikä on kognitiivisten prosessien kannalta hyvä ottaa huomioon. Näin varsinkin, mikäli aistit aikaansaavat toismaallisuuden kokemuksia, kuten esimerkiksi musiikin osalta voi olla asianlaita.⁸⁹ On mahdollista sekin, että aistimelliset havainnot vahvistavat liminaalisuutta tai vahvistavat sitä, mikäli liminaalisuuden tulkitaan merkitsevän välitila, jossa vallitsee samanarvoisuus.⁹⁰ Mikäli liminaalisuus ymmärretään samanarvoisuuden tilana, se voisi potentiaalisesti olla jopa seurausta onnistuneesta signaloinnista.

Ihmisyys kontekstissa kalliiseen signalointiin saattaa joka tapauksessa liittyä monimutkaisia kognitiivisia prosesseja, tai emotionaalisia ilmiöitä. Verrattuna eläinmaailmaan, inhimillinen uskonnonharjoittaminen on monimuotoista ja ilmentyy lukemattomin tavoin, sekä sisältää merkityksenantoja.

⁸⁷ Ortodoksi.net.

⁸⁸ KP 26.1.2020

⁸⁹ ks. Marcus 2015, 133.

⁹⁰ vrt. Turner 2007, 108—117

Turner mainitsee liminaalisuuden, sekä kuinka liminaalivaiheeseen liittyy vahva tasa-arvoisuus ja veljeys harjoittajien kesken. Suoraan musiikkia hän ei mainitse, mutta idea siitä, että aistihavainnot vahvistavat liminaalisuutta on mahdollinen.

Havaintojen aikana hahmottui teemoja. Nämä teemat ovat:

1. Kalleus
2. Pyhyys
3. Vaivannäkö
4. Kehollisuus

Ryhmän 1 teemat olivat läsnä kaikissa havainnoissa. Ortodoksinen kirkkosalikin vaikuttaa ”kalliilta”. Erityisesti kuitenkin henkilöiden toimet heijastelivat kalleutta. Kirkkolaulu, sekä laulaen lausutut rukoukset ovat elementtejä, jotka esiintyivät liturgiasta ja vigiliasta toiseen. Sekä esineitä, että rukouksia ja laulujakin käsiteltiin siten, kuin jos ne olisivat mittaamattoman kalliita. Kontrasti kirkkosalin ja ulkona olevan maailman välillä on selkeä. Lisäksi mainittakoon, että papit viestittävät jatkuvasti elein ja rukouksin, että heillä on hallussaan jotakin erikoista. Pyhyys, joka on esillä kirkkosalissa ja mm. saarnoissa, on sinällään asia, josta viestitetään kalliilla tavalla. Pyhyys ja kalleus täten nivoutuvat toisiinsa. Näin on myös ehtoollisen osalta, joka toimituksena signaloi tärkeydestä ja yhteyden päämäärästä. Ehtoollinen vaikuttaakin olevan merkittävä päämäärä, johon vigiliakin täten valmistaa.⁹¹

Ryhmän 2 teema, eli pyhyys, on luonnollisesti kietoutunut liturgian ympärille. Ihmisten käyttäytyminen on rauhallista ja he ovat usein hiljaa. Suitsutusta tehdään jumalanpalvelusten aikana ja tällöin rituaaliin osaaottavat henkilöt usein kääntyvät suitsutuskulkueen suuntaan, kuin jos suitsutuksessa itsessään katsottaisi olevan jotakin erityistä laatua; pyhyyttä. Samoin rituaaliin osallistuvat usein luovat katseensa alas, kun suitsutus kulkee heidän edestään. Ikonit ja ikonostaasi puolestaan luovat eräänlaisen kehyksen kirkkosalille. Ikoneita kunnioitetaan kumartamalla, sekä ristinmerkein, kuin myös suutelemalla niitä. Niille sytytetään kynttilöitä, joka onkin hyvin yleistä jo ennen jumalanpalvelusta, mutta myös sen aikana. Pyhyyttä signaloi myös musiikki, ortodoksisen jumalanpalveluksen kontekstissa tämä tarkoittaa laulua, joka sisältää rukouksia.⁹²

Ryhmän 3 teemat samoin olivat esillä jumalanpalveluksissa ihmisten osoittaessa vaivannäköä ja nöyryyttä. Vigilian aikana kumarruksia tehdään useita kymmeniä ja ne tapahtuvat usein ristinmerkin yhteydessä. Osanottajat kumartavat usein. Jotkut nyökkäävät kevyesti, toiset kumartavat hartaammin.

⁹¹ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

⁹² KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

Vaivannäön signaalit ovat muutoinkin vahvasti esillä. Kumarrukset, sekä joidenkin henkilöiden painotetut ja julkiset palvonnan osoitukset ovat niin näkyviä, että niitä on vaikea olla huomaamatta. Harvat istuvat penkeillään, elleivät ole erityisen vanhoja tai liikuntakyvyttömiä, mutta ei aina tuolloinkaan. Kaikissa jumalanpalveluksissa oli läsnä iäkkäitä henkilöitä tai niitä, joiden fyysisen hyvinvoinnin kannalta edullista olisi ollut istuutua jumalanpalveluksen ajaksi, mutta jotka päättivät seistä tai vähintään seisoa jonkin aikaa. Nöyryys nivoutuu vaivannäköön rituaaleissa; joissa paljon tekemällä mahdollisesti viestitään omasta asenteesta rituaalia kohtaan.⁹³

Jotkut tutkivat voivat olla sitä mieltä, että kumartamalla tai muutoin kunnioittamalla ikoneita ja pyhinä pidettyjä asioita, uskovat pyrkivät saamaan viestin mahdollisimman hyvin perille oletetuille pyhimyksille ja jumalolennolle⁹⁴, sen sijaan kalliin signaalin teoria, kuin myös Zahavin signalointiteoria ovat yhtä mieltä siitä, että signalointi liittyy muihin seikkoihin, kuten ryhmän jäsenyyteen, sitoutumishalun osoittamiseen tai siteiden vahvistamiseen yhteisössä.⁹⁵

Ryhmän 4 teema, eli kehollisuus on luonnollisesti läsnä jumalanpalveluksissa. Mikään rituaali ei toteudu olematta fyysinen. Ortodoksiset jumalanpalvelukset ovat erityisen fyysisiä. Kehollisuus on väistämättä läsnä, eikä siltä voida välttyä. Lisäksi tapahtumat ovat aistein havaittavia, musikaalisine elementteineen, suitsutuksineen ja rukouksineen, sekä kumarruksineen.

Teemat nivoutuvat toisiinsa, mutta koska ne kaikki olivat läsnä rituaaleissa, ne ovat perusteltuja. Rituaaleissa viestitään kalleudesta, sekä pyhydestä. Vaivaa nähdään ja rituaali on juhlinkaltainen tilanne, jossa papisto käsittelee jotakin pyhänä pidettyä asiaa, kuten raamatun tarinoita, pyhinä pidettyjä esineitä ja niin edelleen.

Ottaessani osaa vigiliaan Uspenskin katedraalissa 15.2.2020, havaitsin siellä mielenkiintoisen ilmiön, joka on kehollinen ja vaikuttaa jollakin tavoin jopa kollektiiviselta. Paikalla olijat tekivät rituaalia samaan aikaan, toisiinsa nähden. He istuivat ja nousivat samanaikaisesti. Ristinmerkit ja kumarrukset tehtiin myös liki samaan aikaan ja suurin osa rituaaliin osaa ottavista seisoivat siten, että heidän kasvonsa olivat suoran kohti alttaria. Näkymä muistutti esitystä, joka on jo valmiiksi harjoiteltu.⁹⁶

⁹³ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

⁹⁴ Stark 2002, 23—26

⁹⁵ Zahavi 1999, 3-101; Sosis & Alcorn 2003.

⁹⁶ KP 15.2

”Kollektiivista” kehoallisuutta olen havainnut jossakin määrin kaikissa jumalanpalveluksissa, joita olen havainnoinut. Se on painotetummin esillä silloin, kun kirkkokansaa on paljon läsnä. Kollektiivisuus voi kertoa onnistuneesta ryhmähengestä, liminaalisuudesta, kognitiivisten prosessien synkroniasta tai koheesiosta. Kaikki näistä voivat liittyä kalliiseen signalointiin. Mikäli kalliit signaalit vahvistavat yhteishenkeä ja yhteistyötä ja rituaalisuus on aina kehoallista, toki onnistuneessa tilanteessa ”koheesio” voisi hypoteettisesti olla erityisen vahvaa.⁹⁷

Ristinmerkki on ele, joka on hyvin runsaassa käytössä. Se voi olla kallis signaali, hieman, kuten kumartamiset, jotka voivat toimia kiittollisuuden tai nöyryyden eleinä. Samoin ristinmerkki saattaa olla sellainen kallis signaali, jolla viestitään muille ryhmän jäsenille, että ollaan mukana yhteisellä asialla ja panostetaan pyhinä pidettyihin asioihin.⁹⁸ Kalliin signaalin teoria toki ehdottaa, että uskonnollinen käyttäytyminen voi olla kallista ja luonnollinen valinta on suosinut uskonnon selviytymistä, mikäli se tarjoaa suojaa ja yhteistyötä.⁹⁹ Ristinmerkkiin voi liittyä sellainen ajatus, että se siirtää pyhän ihmiseen (contagion), muiden silmissä ja ele saatetaan myös tulkita tärkeäksi, vaikuttaahan ristinmerkin tekijä panostavan niin paljon kommunikaatioon pyhän kanssa.¹⁰⁰

Ortodoksisen kirkon sivuilla ”pyhä” määritellään lähinnä ihmisiin liittyväksi ominaisuudeksi. Aiheesta sanotaan seuraavaa:

Pyhät ovat ihmisiä,
jotka kilvoittelun ja
Jumalan armon kautta
ovat tulleet osalliseksi
Jumalan pyhydestä.¹⁰¹

⁹⁷ Vrt. Zahavi 1999, 230; KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

⁹⁸ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

⁹⁹ vrt. Sosis&Kiper 2018.

On oletettava, että pääasiassa kalliilla signaaleilla on ihmisten välisessä kanssakäymisessä merkitystä. Kannattavaa on kuitenkin harkita sitäkin vaihtoehtoa, että viestiminen uskomusolennoille on tärkeää viestijälle, etenkin, koska kirkossa harrastetaan paljon rukousta, sekä pyhimysten ikonien edessä hiljentymistä

¹⁰⁰ Vrt. Czachesz 2014, 166.

¹⁰¹ Suomen ortodoksinen kirkko 2020.

Pyhyiden määritelmä on mielenkiintoinen; huomio siirtyy pois subjekteista ja siirtyy objekteihin, näiden ollessa ihmisiä. Kirkko määrittelee tällaiset pyhät henkilöt siten, että he ovat 1) ”kilvoitelleet” ja saaneet 2) ”Jumalan armon”, jolloin 3) heitä on alettu tulkita pyhinä. Täten, pyhät ovat kirkolle henkilöitä, jotka ovat tehneet normaalia suuremman ja hyvin kalliin teon tai he ovat jatkuvasti signaloineet kalleudesta. He ovat henkilöitä, joita tulee kunnioittaa ja joiden esimerkkiä seurata. Seuraamalla tällaisen pyhän esimerkkiä, kirkon jäsen tulee väistämättä signaloineeksi ”kalliilla tavalla”. Hän saattaa 1) panostaa enemmän rukoukseen, 2) pitää huolta siitä, että se tapahtuu myös julkisesti ja 3) mahdollisesti saakin positiivista huomiota tämän seurauksena.

Ortodoksi.net sivustolla pyhien sanotaankin olevan esimerkkejä muille kohdassa, jossa puhutaan kalenterista ja nimipäivistä:

(...) Kyseisenä päivänä muistellaan
tätä tai näitä pyhiä ihmisiä kirkon
kanonisoimina hurskaina kilvoittelijoina
ja esimerkkeinä meille muille ihmisille.¹⁰²

Yllä olevasta lainauksesta tulee ilmi se, että pyhät nimenomaan ovat esimerkkejä ja heitä saatetaan siksi pyrkiä imitoimaan.

4.3 Papisto

Kirkkoväki ja papisto on läheisessä suhteessa keskenään liturgian ja vigilian aikana. Pappi lausuu rukouksia ja kansa reagoi. Meneillään on jatkuva vuoropuhelu, jossa kirkkokansa on sanattomana vastaanottajana, mutta ei passiivisesti, vaan vastaanottavaisella tavalla. Papiston hierarkia uskonnossa on joka tapauksessa selvä. Papiston tehtävä vaikuttaa olevan selkeä; he jakavat opetusta (kuten saarnatessaan), johtavat rukousta ja heillä katsotaan olevan valtaa tehdä niin. Kirkkotilassa on kuitenkin ikoneita, ja niillä näyttää olevan uskonnollisessa hierarkiassa osansa. Toisinaan henkilöt saattavat kesken rituaalin käydä ikonin luona, kuin jos tällä olisi eniten hierarkista valtaa.¹⁰³

¹⁰² Ortodoksi.net.

¹⁰³ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

jumalanpalveluksen aikana ikoneita sytyttävät henkilöt vievät ikäänkuin huomion pois papeista ja siirtävät sen itseensä, mutta tässäkin on logiikkaa, kun toimintaa tarkastellaan Zahavin signaalointiteorian valossa.

Yksilöt todennäköisimmin käyttävät tilaisuuden hyväkseen, ilmaistakseen halunsa panostaa yhteisiin päämääriin ja ”pyhyyteen”. Tietenkin, mikäli asia on näin, jumalanpalvelukset tarjoavat myös yksilöille tärkeän tilaisuuden vahvistaa siteitään yhteisöönsä.¹⁰⁴

Pappeudesta ortodoksi.net tietosivu esittää seuraavaa:

Pappeuteen vihityn tehtäviin kuuluvat eri lailla pappeuden asteesta riippuen: palvella Kirkkoa, saarnata, opettaa ja kaitseta Jumalan kansaa, toimittaa pyhiä sakramenteja, säilyttää puhtaana oikea oppi ja pitää Kristuksen Ruumis yhtenä.¹⁰⁵

On selvää, että pappeus on tärkeää, papin rooli on toimia tehtävissä, jotka mahdollistavat kirkon arki- ja juhlapäivien jatkumon. Pappeuden katsotaan olevan sakramentti.¹⁰⁶

Valtarakenteet eivät kuitenkaan ole täysin selvät, kun ortodoksisesta kirkkotilasta on kyse, liturgian tai vigilian aikana. Toisinaan kumarrutaan papiston edessä, kuten silloin kun nämä suorittavat suitsutusta, mutta toisinaan taas rituaalin aikana kirkkotilassa liikutaan ikonilta toiselle. Tämä voi toki olla ominaisuus, joka on ortodoksisessa kirkossa yleinen tai voi olla muita selityksiäkin.

4.4 Muita esimerkkejä haittaperiaatteesta ortodoksisen kirkon jumalanpalveluksissa

Otin osaa liturgiaan Vantaan Kristuksen taivaaseenastumisen kirkossa 15.3.2020, jolloin koronavirusepidemia oli alkanut levitä merkittävällä tavalla Suomessa. Samaisen viikon perjantaina uutisissa mainittiin jo siitä, kuinka tarvitaan otteita viruksen hallintaan saamiseksi. Kirkko oli kuitenkin tuolloin sunnuntaina aivan täynnä. Saavuin kirkolle hieman myöhässä, ja tässä vaiheessa kirkkosali oli ehtinyt jo täyttyä kokonaan. Sain seurattua tapahtumaa kirkkosalin ovelta, jossa oli monta muutakin myöhempään saapunutta seuraamassa palvelusta. Tällaista tilannetta voidaan jo selkeänä ”haittaperiaatteen” ilmentymänä.¹⁰⁷ Tällä tarkoitan sitä, että mikäli kirkkoon saavutaan terveydellisestä riskistä huolimatta, se viestii muille yhteisön jäsenille siitä, että ollaan valmiita näkemään vaivaa, kaikesta huolimatta, liturgian takia.

¹⁰⁴ Ks. Zahavi 1999, 3—101.

¹⁰⁵ Ortodoksi.net.

¹⁰⁶ Ortodoksi.net.

¹⁰⁷ KP 15.3

Se, että meneillään oli epidemia, joka voisi potentiaalisesti olla vaarallinen tai jopa kohtalokas ikäihmisille¹⁰⁸, on uutinen, jonka monen voisi ajatella ottavan vakavasti. Sen sijaan useat olivat saapuneet kirkkoon vaaroista huolimatta. Lienee mainitsemisen arvoista, että paikalla oli useampia vanhempia henkilöitä, jotka täten olisivat kuuluneet ainakin ikänsä puolesta riskiryhmään.

Haittaperiaate ilmentyy toki muillakin tavoin. Esimerkiksi lauantain vigilia on melko pitkä palvelus ja monet sekä vigiliaan, että seuraavan päivän liturgiaan osaa ottavat, panostavat näihin tapahtumiin omaa aikaansa ja energiaansa merkittävästi.¹⁰⁹ Liturgia ei sekään ole välttämättä aina erityisen lyhyt, vaan usein noin puolitoista tuntia. Ottaen huomioon, että jumalanpalveluksissa seistään hyvin pitkälti, ei kyseessä ole aivan pieni suoritus, etenkin henkilöille, joilla on jokin fyysinen haitta.¹¹⁰

Toinen; ikonien tai papin käsiristin suutelu jumalanpalveluksissa, samoin ehtoolliseen osaa ottaminen sisältävät myös haittaperiaatteen. Näitä pyhinä pidettyjä asioita kosketetaan tai jopa suudellaan ilman pelkoa siitä, että useammat muut ovat tehneet niin aikaisemmin. Näiden asioiden pyhyysarvo on uskoille nähtävän suuri ja lienee tarkoituksenmukaista, että tällainen haittaperiaate omaksutaan riskin sisältävien esineiden suhteen.¹¹¹ Tämä koskee luonnollisesti aikaa myös ennen koronaepidemiaa, sillä esineet, joita monet suutelevat, eivät ole välttämättä hygieenisia.

¹⁰⁸Thl 2020.

Korona-asioista oli uutisoitu kattavasti ja täten viruksen riskit olivat laajasti tunnettuja kansan keskuudessa. Tämän takia havainto korona-ajan jumalanpalveluksesta on merkittävä. Pääsiäinen oli lähellä ja hyötyjen ilmeisimmin tulkittiin olevan suurempia, kuin riskien, kirkon ollessa niinkin täynnä.

¹⁰⁹ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

¹¹⁰ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

¹¹¹ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

4.5 Ortodoksisen rituaalisuuden erityispiirteitä

Ortodoksisessa kirkkotilassa ilmentyvät elementit, joita voidaan pitää merkityksellisinä, ovat autenttisia ja toteutuvat luonnostaan, milloin papisto ja kirkkokansa kokoontuu viettämään vigiliaa tai liturgiaa. Ne ovat ortodoksisen kirkon ja sen jäsenten tuntemia tapoja, joita ulkopuoliset eivät tunne. Kirkkokansa tuntee oman uskontonsa ja siihen liittyvän kulttuurin ja signaloi tämän mukaisesti. Laulu, laulettu rukoukset, ikonit ja niiden esittämät pyhimykset ja suitsutus ovat kaikki tuttuja kirkkokansalle. Täten, harjoitettu uskonto sisältää ortodoksisen jumalanpalveluksen kontekstissa ominaisuuksia, jotka ovat sisäpiirin tietoa. Siten myös se rehellinen ja kallis signaalointi, jota tapahtuu, ilmentyy luonnollisesti ja ulkopuolisen olisi vaikea ”näytellä” olevansa sisäpiirissä.

Toisinaan on yksilölle hyödyllistä toimia tietyllä tavalla, vaikka tämä ei olisi yksilön parhaiden etujen mukaista. Jos esimerkiksi yksilö on sitoutunut olemaan äärimmäisen rehellinen suhteessa muiden kanssa, tämä voi saada nuo muut luottamaan häneen sellaisissa tilanteissa, joissa tätä henkilöä ei voida tarkemmin tarkkailla. Tällainen luottamus voi luoda perustan vastavuoroiseen suhteeseen, joka ei ilman sitä olisi mahdollista. On kuitenkin huomattava, että tällaisten sitoutumisten on oltava todellisia, vaikka sitoutuminen itsessään olisi loogisesti ristiriitainen. Ihmisen emootiot ovat esimerkkejä sellaisista sitoumuksista, jotka ovat luotettavia. Jo emootioiden merkit toimivat signaaleina sitoutumisen todellisuudesta.¹¹²

Mikäli jumalanpalveluksen ”merkityksellisyyttä” kasvattavia elementtejä analysoidaan, ne vaikuttavat olevan nimenomaan vaikeasti manipuloitavissa. Jokainen jumalanpalveluksen osa synnyttää myös kirkkokansassa emootioita, jotka kertovat sitoutumisesta. Kirkkokansan kasvoilla voi havaita muun muassa totisuutta, liikuttumista, iloa, sekä nöyryyttä. Tällaiset emootiot voivat palvella kalleudesta ja ”tuhlaamisesta” viestittämisessä.

Kun kalliista signaaleista puhutaan uskonnon kontekstissa, on muistettava, että ne liittyvät pitkälti yhteistoimintaan. Uskonnon sisältämät rituaalit ovat viestintää, jonka avulla jäsenet viestittävät toisilleen ja koko yhteisölle. Ulkopuolinen ei kykene hyväksikäyttämään yhteisöä esimerkiksi näyttelemällä olevansa yhteisön jäsen.¹¹³ Sinällään tietenkin signaalit ovat yleisiä ja liitettävissä niin ihmisyyteen ja laajempaan kontekstiin.

¹¹² Irons 2001

¹¹³ Uro 2013

Pappien vaatetus heijastelee myös arvoa, koristeineen ja ristiriipuksineen. Tämä puolestaan vahvistaa ideaa siitä, että vaatteet voivat myöskin olla signaaleja, joilla viestitään vakavuudesta, tärkeydestä ja niin edelleen. Pappien vaatetus voi myös signaloida hierarkisesta asemasta, joka sitten motivoi kirkossa kävijöitä kunnioittamaan heitä. Vaatetuksella voidaan manipuloida näkemyksiä ja sitä, miten henkilö vastaanotetaan.¹¹⁴ Luonnollisesti vaatetus olisi kallis signaali, sillä mikäli se aikaansaa muissa kunnioituksen tunteita, silloin he suuremmalla todennäköisyydellä myös ovat alttiita seuraamaan näitä kunnioittamiaan hahmoja.

Oli mielenkiintoista huomata, kuinka esineet kirkkosalissa saivat aikaan erilaisia reaktioita henkilöissä, jotka niiden edellä harjoittivat uskoa. Uspenskin katedraalin ikonostaasi on suuri ja korkea. Erilaisia ikoneita on sen lisäksi seinillä ja muualla kirkkosalissa. Tikkurilan kirkon ikonostaasi on pienempi, kuin Uspenskin kirkon, mutta kummankin kirkon ikonostaasin suuntaan monet henkilöt kumarsivat, kunnioituksen elkein. Toisinaan henkilöt, joiden tulkitsin olevan toisilleen tuttuja, menivät yhdessä ikonien äärelle ja halasivat toisiaan niiden edessä, kynttilöitä sytytettyään. Ikonit varmasti signaloivatkin tärkeydestä ja siitä, mitä yhteisesti pidetään pyhänä mutta ennen kaikkea ne ovat kuitenkin hyvin monikäyttöisiä. Nämä kuvat eivät ole vain taidetta. Niiden luona oleillaan, rukoillaan ja sytytetään kynttilöitä. Havaintojeni pohjalta voidaankin todeta, että ikonit tarjoavat mahdollisuuden yksilöille nojautua niihin ja niiden edustamiin arvoihin. He voivat myös tehdä näiden kuvien avulla muille selväksi sen, kuinka paljon haluavat osallistua yhteiseen uskonnolliseen elämään ja hyväksyvät niiden edustamat arvot. Ikonit ovat siis hyvin käytännöllisiä, yhteisön kannalta. Ne nostattavat myös mielialoja ja yhteenkuuluvuuden emootiota myös ilmaistaan henkilöiden kesken.¹¹⁵

¹¹⁴ Ks myös. Nelissen&Meijers 2011 ja Zahavi 1999, 215—216; KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3

¹¹⁵ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3; Vrt. Bastubacka 2018. Bastubacka esitti, että ikonien funktio muun muassa erottaa ne läntisestä kirkkotaiteesta- ja perinteestä.

Ortodoksi.net tietosivusto esittelee ikonostaasia. Liitän tämän kuvauksen tutkielmaan, koska se kuvastaa niitä arvoja ja pyhinä pidettyjä aiheita, jotka ortodoksisessa sosiaalisessa piirissä ovat yhteisesti hyväksyttyjä.

Kuninkaan ovien oikealla puolella kirkkosalista päin katsottuna on yleensä Kristuksen ikoni ja vasemmalla puolella Jumalansynnyttäjää, Neitsyt Maria. Näiden ikonien vieressä on Suomessa yleensä sivuovet, ns. diakonin ovet, joihin ovat kuvattuina arkki- eli ylienkelit (usein Mikael ja Gabriel) tai joku alkukirkon diakoneista (esim. ensimmäinen marttyyri, pyhä Stefanos). Joskus toiseen oveen on kuvattu myös viisas ryöväri, joka näin osoittaa meille tien paratiisiin.¹¹⁶

Salista katsottuna äärimmäisenä ikonina oikealla alimmassa rivissä on suomalaisen tavan mukaan kirkon nimikkoikoni. Jos kirkko on pyhitetty esim. pyhän Nikolaoksen muistolle, siellä on pyhän Nikolaoksen ikoni. Toisessa kerroksessa on usein ns. Deisis -sarja eli kolmen ikonin sarja ja niihin kuvattuina keskellä Kristus ja hänen ympärillään Jumalansynnyttäjää ja Johannes Edelläkävijä (Kastaja).¹¹⁷

Katolisuudessa pyhimyksiä muistellaan ja esineellinen ulottuvuus on esillä jokseenkin samalla tavalla, kuin ortodoksisessa kirkossa.¹¹⁸ Tämä sinällään myös yhdistää näitä kirkkoja. Toki samankaltaisuuksia voikin odottaa kirkoissa, jotka kummatkin kunnioittavat pyhiä ja joiden peruspilarit ovat samanlaisia. Täysin ainutlaatuisena ei kuitenkaan ortodoksista perinnettä voida pitää, vaikka sillä omia piirteitä onkin.

4.6 Kirkkosalissa tapahtuu

Videoinnit Uspenskin katedraalista (Vigilia 21.3.2020 & Liturgia 22.3.2020) ovat hyviä esimerkkejä tyypillisestä ortodoksisesta jumalanpalveluksesta. Kummassakin videossa näkyy se, kuinka hallittu ja ”valmis” rituaali on. Laulu on vahvasti läsnä, kuten se aina on jumalanpalveluksissa musikaalisena elementtinä. Kirkkosalin koristelu ja ikonit ovat huomion kohteena ja kamera siirtyy tietyin väliajoin kuvaamaan näitä. Videotaltioinnit eivät ole aivan niin laadukasta materiaalia välttämättä, kuin osaaottavan havainnoinnin kautta voidaan saada, sillä videoissa ei ole yleisöä ja paikalla on papiston lisäksi ainoastaan laulajat. Laulajat kuitenkin toimivat näissä videoissa jonkinlaisena esimerkkinä siitä, kuinka kirkkokansa toimii, tekee ristinmerkkejä ja osoittaa kunnioituksen ja nöyryyden signaaleja. Ainoa ongelma on se, että laulajat tekevät työtä ja heillä on tehtävä pitää huolta siitä, että jokainen laulu

¹¹⁶ Ortodoksi.net

¹¹⁷ Ortodoksi.net

¹¹⁸ Norget 2017, 188

lauletaan oikeassa hetkessä ja rituaalin oikeassa kohdassa – tämä pitää heidät kiireisinä ja estää ottamasta osaa rituaaliin kokonaisvaltaisemmin (mikäli jotkut heistä haluaisivat niin tehdä).¹¹⁹

Vigiliasta 21.3 välittyy sen ”valmistava” vaikutus ja kuinka se siis edeltää liturgiaa. Videosta välittyy myös rituaalin taiteellinen ulottuvuus. Rukouksia ei esimerkiksi lausuta ilman, että laulun elementti olisi läsnä. Toisaalta ilta-aurinko aikaansaa erityisiä valo-ilmiöitä kirkossa, joka näkyy videolla. Ilta-auringon luomat varjot kirkkosalissa ovat samaa aistein havaittavaa ainesta, joka on tyypillistä ortodoksiselle jumalanpalvelukselle, sekä joka saattaa aiheuttaa potentiaalisesti kognitiivisia prosesseja, jotka tulkitaan kokemuksiksi toiseudesta tai toismaallisuudesta, jopa ylimaallisuudestakin, mutta jotka sitten ilmentyvät spontaanisti emootioina.¹²⁰

Liturgian kohdalla tulee ilmi se, kuinka oletettu jumalaolento on rituaalin keskiössä ja merkityksellinen rituaalin kannalta. Laulussa mainitaan muun muassa:

Onnellinen se, jonka auttaja on Jaakobin Jumala, onnellinen se, joka turvaa Herraan Jumalaansa. Herra on tehnyt taivaan ja maan ja meren ja kaiken, mitä niissä on. Herra on iäti uskollinen. Herra hankkii oikeutta sorretuille, nälkäisille hän antaa leipää.¹²¹

Laulua voi tulkita niin, että sorretut tai nälkäiset ovat uhranneet jotakin tai kärsineet haittaa, jonka katsotaan olevan kuitenkin lopussa palkittua¹²²

4.7 Kokemuksellisuutta ja avantouintia

Pistis Ry:n videossa ihmiset puhuvat omasta suhteestaan ortodoksisuuteen ja kirkkoon.

-Ortodoksisuus on iloa, ennenkaikkea¹²³

-Ortodoksisuus, jos se jotakin on, niin se on kristinuskoa. Voisi sanoa jopa kaikkein aidointa ja niin kuin perinteisintä kristinuskoa.¹²⁴

¹¹⁹ Helsingin ortodoksinen seurakunta 2020.

¹²⁰ Helsingin ortodoksinen seurakunta 2020.

¹²¹ Helsingin ortodoksinen seurakunta 2020.

¹²² ks. Zahavi 1999, 3—101.

¹²³ Pistis Ry. 2016.

¹²⁴ Pistis Ry. 2016.

-No, ortodoksisuus on elämäntapa. Usko ja ne ortodoksiset tavat ja semmonen elämäntapa ja teot sitte tavallaan, ainakin ihannetapauksessa tavallaan lävistää kaiken missä on ja mitä tekee. On tavallaan läsnä se usko siinä koko ajan, arkielämässä.¹²⁵

-Että mä oon ollut niinku pienestä asti kirkon piirissä ja monesti kun multa on kysytty, että miten sä oot sitten päätenyt kirkon töihin ja varsinkin kanttoriksi, niin mä olen sitten vaan todennut, että siinä voi yhdistää kaikki ne asiat mitkä, jotka on mulle tärkeitä, eli ortodoksisuuden, kirkon ja musiikin.¹²⁶

-Ytimessä on tietenkin Kristus ja se tie, jonka hän on osoittanut ja paljastanut ja näyttänyt. Ja se on tie totuuteen, se on tie pyhyteen, se on tie kauneuteen. No tämä on koodikieltä.¹²⁷

Yllä mainituista ortodoksisten henkilöiden lausumista tulee ilmi se, kuinka ortodoksian koetaan olevan iloa, tarkoitusta ja esteettisyyttä, sekä pyhyttä. Samoin kirkon koetaan olevan aisteja tyydyttävää, kuten esimerkiksi musiikin tai kauneuden/esteettisyyden kautta. Myös ajatus yhdestä ja aidoimmasta uskosta, nousi esiin.

Signalointiteorian kautta tarkasteltuna video välittää kuvan henkilöistä, jotka olemalla kirkon kanssa tekemisissä sitoutuvat siihen. Henkilö, joka kertoi kirkon töiden yhdistävän kaiken sen, mikä on hänelle tärkeää; kirkon, musiikin ja ortodoksisuuden, näki työssään elementtejä, joita hän kenties vapaa-ajallakin rakastaa. Työ ei ole hänelle vain työtä, se on hänelle tärkeiden asioiden parissa olemista.¹²⁸

Myös ajatus siitä, että ortodoksian sisäisessä piirissä on jotakin, mitä vain jäsenet voivat ymmärtää, nousi esille. Videolla eräs henkilö toteaa, että kirkko on tie totuuteen, pyhyteen ja kauneuteen.¹²⁹

UATV:n videolla puolestaan ukrainalaiset ortodoksit viettävät loppiaista avannon äärellä. Avantoon mennään hyvillä mielin ja ”suoraselkäisesti”, vaikka ilman lämpötila on -6C. Myös lapsia on mukana tässä rituaalissa. Monet kastelevat päänsä ja tekevät ristimerkkejä. Rituaalin sanotaan olevan vuosittainen tapahtuma ja eräs henkilö toteaa, että hän kokee olevansa terve koko vuoden sukellettuaan kylmään veteen.¹³⁰

UATV:n video valikoitui aineistoon ukrainalaisuudesta huolimatta, koska se havainnollistaa ortodoksista maailmankuvaa. Avantouinti on ele,

¹²⁵ Pistis Ry. 2016.

¹²⁶ Pistis Ry. 2016.

¹²⁷ Pistis Ry. 2016.

¹²⁸ Ks. Zahavi 1999, 3—101.

¹²⁹ Vrt. Uro 2013.

¹³⁰ UATV Channel 2017.

joka vaatii jokseenkin paljon osallistujilta, ainakin näennäisesti. Siksi tällainen julkinen uskon osoitus on omiaan herättämään keskustelua ortodoksian piirissä ilmentyvistä kalliista signaaleista. Kirkkosalissa ja liturgian ohessa toteutuva signaalointi kumpuaa jostakin; kenties ortodoksisesta maailmankuvasta, joka puolestaan liittyy perinteeseen ja tapoihin. Avantouinti voi täten olla ilmentymä sekä maailmankatsomuksesta, että siihen liittyvistä tavoista.

Avantouinti ei varmastikaan ole vaarallista, mutta näennäisesti se vaikuttaa jopa dramaattiselta harjoitukselta. Hyppäämällä avantoon ortodoksi kykenee käyttämään tilaisuuden hyväkseen ja osoittamaan muille olevansa vahva kirkon jäsen. Tässä tapauksessa kallis signaali/haittasignaali saattaisi välittää viestiä fyysisestä voimasta, terveydestä ja toisaalta myös sitoutumisesta; kyvykkyydestä toimia yhteisön täysivaltaisena jäsenenä. Kyseiseen avantorituaaliin voitaisiin soveltaa samaa teemoitusta, jonka laadin liturgian ja vigilian osilta. Nämä teemat olivat: 1. Kalleus, 2. pyhyys 3. vaivannäkö ja 4. kehollisuus

Mikäli henkilö osoittaa olevansa uskonsa suhteen niin vakavissaan, että uhmaa säätää, uhraten samalla oman mahdollisuutensa mukavuuteen, hän voi viestiä, että kyseessä on arvokas tai kallis uhraus. Mahdollisesti hän myös viestii, että asia, jonka puolesta hän uhrauksensa tekee, on hänelle kallis. Pyhyys voi olla teema, joka selittää avantouintia. Henkilö saattaa haluta viestittää toteuttavansa tekonsa jonkin pyhyiden tähden ja luonnollisesti se vaatii häneltä vaivannäköä. Toisin sanoen, hän viestittää olevansa sitoutunut yhteisiin käsityksiin pyhästä. Sanomattakin selvää, että rituaali on kehollinen ja siis fyysinen, mitä suurimmassa määrin.

5. Post-hoc päätelmiä

5.1 Uskontoperinne ja kallis signalointi, toimiva yhtälö?

Zahavin signalointiteoria on yksinkertainen: ”Kun jotakin tuhlataan, siihen tulkitaan olevan varaa”, niin hyvässä kuin pahassa.¹³¹ Ortodoksinen kirkko vaikuttaa olevan kirkko muiden joukossa, mutta sillä on vahvuutensa, jotka saattavat toimia defenssikeinona. Sen signalointi vahvuudesta ja oikeasta uskosta¹³² puolustavat sen roolia muiden kirkkojen rinnalla ja samoin antavat jäsenilleen syyn jatkaa yhteisten moraalisten, sekä eettisten arvojen parissa.

Kirkon sisällä puolestaan jäsenet ”kilvoittelevat” toistensa, sekä pyhimysten kanssa, ehkä jopa itsensä kanssa. Avantouinti kylmässä vedessä viittaa siihen, että jossakin määrin jälkimmäinenkin vaihtoehto voisi tulla kyseeseen.

Ortodoksinen kirkko tarjoaa puitteet jäsenilleen uudistaa suhdettaan kirkkoon, toisiinsa ja yhteisöönsä, jumalanpalveluksissa, osoittamalla olevansa halukkaita edelleen hyväksymään kirkon periaatteet. Vigilia ja sitä seuraava liturgia tarjoavat kenties lisäksi sellaisia ohjenuoria, joita ortodoksi tarvitsee elämässään.

Ortodoksisessa liturgiassa- ja perinteessä kokonaisuutena voidaan havaita sellaisia kalliita signaaleja, jotka ovat uniikkeja taustansa takia, vaikka ovatkin pohjimmiltaan yleisiä ja yhdistettävissä inhimilliseen ryhmätoimintaan, sekä yhteistyöhön.

Psykologiset, sekä kognitiiviset tekijät olisi otettava myös huomioon. Kirkkotaide, musiikki tai liikuttavat tarinat eivät ole pelkästään selviytymismekanismeja tai yksinkertaisia keinoja saada hyväksyntää yhteisöltä tai suuremmalta maailmalta. Ne voivat olla jopa terapeutisia ja niiden tarjoama ”etu” saattaa olla psyykkinen tai terapeutinen.¹³³ Toisin sanoen, hyödykkeiden vaihtoa varmasti tapahtuu, mutta hyödyke itsessään voi ainakin toisinaan olla ”aineeton” ja enemmän psyykkinen. Kirkossa saatetaan muun muassa rentoutua, uudistua tai kokea tasapainon kasvua.

Voidaan todeta, että kalliit signaalit palvelevat ortodoksista uskontoperinnettä ja sen liturgista sujuvuutta, sekä jatkuvuutta. Ne luovat kehyksen, joka ohjaa ja määrittelee toimintaa, sekä muistuttavat yhteisön jäseniä siitä, mikä juuri heidän yhteisössään on tärkeää, arvostettua tai kallista/arvokasta.

¹³¹ Zahavi 1999, 3—101

¹³² Vrt Pistis Ry. 2016. henkilöiden antamat lausunnot suhteestaan kirkkoon. Erityisesti lausuma oikeasta tai perinteisimmästä kristinuskosta.

¹³³ Ks. Tiainen-Qadir 2017.

5.2 Ainutlaatuista rituaalisuutta

Ortodoksisen kirkon signalointi ei näyttäydy ainutlaatuisena, koska signaloinnilla on inhimillinen pohja ja sen voidaan tulkita kumpuavan tarvepohjalta. Kirkon ja sen jäsenten tavat, perinteet ja näkemykset sen sijaan ovat ainutlaatuisia. Nämä ainutlaatuiset yksityiskohdat vaikuttavat uskonnonharjoittamisen pohjalla, luoden maailmankatsomuksen, joka sallii jäsenten yhdistymisen, maarajojen yli – onhan perinne sama, vaikka jäsenet olisivatkin eri maista.¹³⁴

Tärkeää on myös huomata se, että kirkko saattaa tarjota jäsenilleen hyvinvointia, koska se 1) signaloi vahvasti ja näin puolustaa asemaansa muiden kirkkojen rinnalla ja toisaalta varmistaa jäsentensä jäsenyyden jatkuvuuden. Toisin sanoen, vahvat rituaalit, jotka siis viestivät pyhydestä ja tradition pitkästä linjasta, sekä periaatteista, kertovat jotakin myös muulle maailmalle ja muille kirkkoille. Tämä takaa turvallisuuden tunnetta. 2) Koska sen rituaalisuus ja liturgiikka voivat olla terapeutisia, kuten esimerkiksi ne voivat olla sosiaalisia tapahtumia tai aistimellisesti havaittavia ja rentouttaviakin. Lisäksi liturgiikka vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta. 4) Kirkko tarjoaa myös puitteet yksilöille ilmasta itseään jumalanpalvelusten aikana julkisesti, mikä voi olla yhtenäisyyden jatkuvuuden, sekä yhteenkuuluvuuden kokemusten kannalta tärkeä ominaisuus, kuten esitin luvussa 4.5.¹³⁵ Etnografinen havainnointiaineistoni viittaa siihen, että jumalanpalvelukset ovat yksilöille tärkeitä tilaisuuksia. He saavat mahdollisuuden osoittaa olevansa halukkaita toimimaan yhteisön täysivaltaisina jäseninä. Yhteiset arvot voivat koskea sitä, mikä yhteisön sisällä katsotaan hyväksi ja mikä pahaksi, kuinka yksilöiden odotetaan toimivan ja elävän, sekä mitä pidetään pyhänä ja kunnioitettavana.

Kun yksilöt haluavat signaloida ryhmälle halukkuudestaan yhteistyöhän, sekä sitoutumiseen, he voivat tehdä niin kalliiden signaalien avulla koska tämä on se inhimillinen tapa, jolla ihmiset usein viestivät toisilleen ryhmäasetelmissä. He voivat osoittaa olevansa halukkaita ainakin hetkeksi luopumaan mukavuudestaan, uhraamalla aikaa jumalanpalveluksiin ja uskonnolliseen elämään.

Kynttilöiden sytyttäminen ikoneille, jotka esittävät pyhimyksiä, kuin myös kaikenlainen pyhinä pidettyjen esineiden tai papiston kunnioittaminen voi kuvastaa sitä, kuinka yksilöt osoittavat kunnioittavansa sitä mikä kirkon silmissä on tärkeää. Huomioitava on myös

¹³⁴ Ks. Tiaynen-Qadir 2017.

¹³⁵ KP 12.1, KP 26.1, KP 8.2, KP 15.2, KP 23.2, KP 8.3 ja KP 15.3; Zahavi 1999, 3—101. Zahavin signalointiteoriassa mainitaan, kuinka kallis signalointi vahvistaa yhteistyötä. Aineiston pohjalta näyttää siltä, että tämä onnistuu enemmän tai vähemmän ortodoksisessa kirkossa, varsinkin liturgian kontekstissa.

Pyhimysten merkitys erityisen ”kalliina signaloijina”. Pyhimykset voivat olla eräänlaisia ääriesimerkkejä ihmisistä, jotka ovat uhranneet koko elämänsä kirkon ja sen näkemysten puolustamiselle. Pyhimykset palvelevat kirkkoa, koska he muistuttavat jäseniä siitä, että kirkkoa on pidetty aikaisemminkin niin tärkeänä, että sen puolesta on jopa kuoltu. Kirkon jäsenten tuskin odotetaan toimivan samalla tavoin, kuin pyhimysten, mutta pyhimykset jonkinlaisia esimerkkejä he silti lienevät kirkon jäsenille.

Liturgian voidaan tulkita olevan eräänlainen tiivistelmä siitä, mikä kirkossa on kunnioituksen arvoisena pidettävää. Liturgian lopulla ehtoollinen yhdistää siihen osaaottavat, jotka oletettavasti hyväksyvät tämän tapahtuman ”pelisäännöt”. Ehtoollinen vaikuttaa havainnollistavan kirkon pyrkimystä luoda yhtenäisyyttä. Selitykset, joita tämän päämäärän ympärille on rakennettu, antavat syyn jatkaa tätä rituaalia, toistamalla sitä. Selitykset eivät ole oleellisia, ainoastaan se, että nämä selitykset ovat yhteisön jäsenten keskuudessa yhteisesti hyväksytyjä. Juuri siksi ortodoksisessa kirkossa- ja liturgiassa esiintyvä ja uskontoperinteen takia uniikkina ilmentyvä kallis signalointi, palvelee kirkkoa.

Kaiken kaikkiaan kalliita signaaleja, sekä Zahavin mainitsemaa haittaperiaatetta voi havaita melko runsaasti ortodoksisen kirkon liturgiikassa. Kenties on niin, että kuten Zahavi esittää, haittaperiaatteen mukainen viestintä on yleistä¹³⁶ Ortodoksinen liturgiikka kuitenkin vaikuttaa jopa rakentuvan kalliin signaloinnin varaan.

Tämän kaltaiset ritualisoinnit saattavat hyvinkin mahdollistaa ortodoksisen liturgian selviämisen, koska ne inspiroivat sitoutumista jäsenissään ja toisaalta liturginen rituaalisuus kykenee kilpailemaan muiden uskonnollisten yhteisöjen kanssa viestittämällä toimintansa kautta erityisestä ”kalleudesta”, toisin sanoen uhkatasostaan. Haittaperiaatteesta puhuttaessa on toki otettava huomioon myös se, että se liittyy toisinaan myös kilpailijoiden väliseen viestintään, tai kuten Zahavi ilmaisi ”saaliin ja saalistajan” väliseen kommunikaatioon.¹³⁷

Kirkon kannalta on oletettavasti tärkeää se, että sen jäsenet pysyvät ”sisäpiirillä” ja ulkopuoliset ymmärtävät, että toiminta on ainutlaatuista. Tämä voi karkottaa kilpailijoita tai vetää puoleensa uusia jäseniä, jotka haluavat päästä vaihtamaan hyödykkeitä kirkon sisällä, hyötymään sen tarjoamista eduista tai ylipäättään nauttimaan toimivasta yhteistyöstä.

¹³⁶ Zahavi 1999, 3—101.

¹³⁷ Zahavi 1999, 3—101.

6. Yhteenveto

Ortodoksisen kirkon historia on pitkä Suomessa ja osittain vaikeakin. Vaikeudet ovat liittyneet usein siihen, että ortodokseja on vieroksuttu ja ortodoksiaa on pidetty ”outona”, sitä on mahdollisesti jopa demonisoitu. Vaikeaan historiaan sisältyy evakko aika ja köyhyys, sekä syrjintää. Vaikeudet lienevät vahvistaneet kuitenkin yhteyden tunnetta kirkon jäsenten keskuudessa, kuten esitin luvussa 3.

Toisinaan, kenties useinkin, pyhimyskertomuksissa on myös kärsimyksen elementtejä. Johannes Karhapää on esimerkki tällaisesta pyhimyksestä, uskon puolustajasta ja kärsijästä. Hänet teloitettiin niinkin myöhään, kuin 1918. Tämä teki hänestä marttyyrin, jonka olemassaolo pyhimyksenä ikään kuin muistuttaa kirkon jäseniä siitä, että usko on kaiken arvoista, tai tämä on se vaikutelma, joka syntyy kirkon materiaaleja lukiessa.

Kärsimys niin ikään toimii kalliina signaalina, kuin myös narratiivit siitä. Kun usko on niin vahva, että valintana on mieluummin kärsiä sen puolesta, kuin taipua ”vastapuolen” tahdon alle, kärsijä onnistuu signaloimaan jotakin tärkeää itsestään. Samoin näiden kärsijöiden, eli pyhien esimerkin seuraaminen katsotaan tärkeäksi kirkossa.

Ortodoksinen kirkko kykenee luomaan erityisen kielimaiseman, joka syntyy perinteen, tapojen ja kirkon kautta. Ulkopuolinen henkilö ei välttämättä kykene järjellisesti koodaamaan sitä, mitä liturgiassa tai vigiliassa tapahtuu. Se on kuin vierasta kieltä, johon ei pääse sisään. Voidaan kuitenkin olettaa, että tämä rituaalinenkin kielimaisema pitkälti pohjaa tarpeeseen signaloida asioista, jotka yhteisölle ovat tärkeitä, sen säilymisen kannalta. Samoin yksilöiden toimet kirkkotilassa liturgian tai vigilian aikana, pohjannee samaan tarpeeseen.

Kalliit signaalit, joita kirkossa esiintyy ovat mahdollisesti hyvin käytännöllisiä ja saattavat juontaa juurensa hyvinkin profaaniin elämään. Esimerkiksi kumartamisella saatetaan ilmaista kiitollisuutta, alamaisuutta, nöyryyttä ja niin edelleen, kuten Stark esitti ortodoksisessa Karjalassa olleen. Ihmisillekin kumarrettiin, kun haluttiin välittää tälle viestiä edellä mainituista asioista.

Kun kalliista signaaleista puhutaan uskonnon kontekstissa, on tärkeä määritellä ensin, mitä rituaalisuus on ja mistä se kumpuaa, kuin myös, mitä kallis signaointi on, kuten luvussa 3.2 esitin. Uskonto on ilmiönä tietenkin monimuotoinen, mutta kallis signaointi tai haittaperiaate sen sijaan ovat yksinkertaisia, kuten Zahavi esittääkin. **Kun jotakin voidaan tuhlata, muille välittyy se vaikutelma, että on varaa tuhlata**, mitä ikinä tuhlataankin. Tuhlaaminen voi olla mitä tahansa voimavaroista resursseihin, aikaan tai muuhun vaivannäköön. Tuhlaamalla voidaan viestiä sekä yhteisön sisällä muille jäsenille, kuin toisaalta myös ulkomaailmalle. Mikäli kirkko viestii ulkomaailmalle ominaisuuksista, kuten

voimasta, oikeudesta tai perinteikkyydestä, se viestii myös omasta uhkan tasostaan mahdollisille kilpailijoille.

Stephenson esittää hyvin, että ritualisaation käsite on tärkeä, koska se etologiassa käsitetään käyttäytymisenä, joka prosessinomaisesti kehittää eläinten käyttäytymistä. Alkuperältään välineellinen käyttäytyminen muuttuu ja evolvoituu, palvellakseen viestinnällisiä päämääriä uusilla ja innovatiivisilla tavoilla. Etologia nimenomaan katsoo, että ritualisaatio vahvistaa signalointia ja parantaa kommunikaatiomahdollisuuksia, erityisesti vaikeissa tilanteissa. Uskonnollisuus on toimiva esimerkki käyttäytymisestä, joka on kulkenut pitkän kehityksen kautta. Samoin se on esimerkki siitä, kuinka innovatiivista ritualisoitunut viestintä voi olla.

Ortodoksinen vigilia ja liturgia ovat hienostuneita, monimuotoisia ja kehittyneitä rituaaleja. Ne ovat kehittyneet niin vahvoiksi, että niiden sisältämissä harjoituksissa on kehoallisuutta, aistien havaittavia asioita ja kalleutta mukana. Ne aikaansaavat kenties psykologisia ja kognitiivisia kokemuksia, jotka vahvistavat tunnetta yhteenkuuluvuudesta ja aitoudesta. Niinpä ollaan tilanteessa, jossa toiminta palvelee päämäärää ja päämäärä palvelee toimintaa. Uskonnon harjoitteet vahvistavat tunnetta uskonnollisuudesta ja tämä vahvistaa selviytymistä ja yhteistoimintaa, joka puolestaan vahvistaa mahdollisesti hyvinvointiakin, myös psykologisesti.

Kirkon rituaalisuus näyttää nivoutuvan karkeasti jaoteltuna neljän teeman ympärille. Ne ovat: kalleus, pyhyys, vaivannäkö, sekä kehoallisuus. Kaikkiin näihin sisältyy ”kallista signalointia”. Kun ikonien edessä rukoillaan, välitetään viestiä halusta olla tekemisissä ”pyhän” kanssa ja toisaalta ollaan valmiita näkemään vaivaa, ottamalla osaa pitkiin jumalanpalveluksiin ja tekemällä siellä yhteisiä ja itsenäisiä rituaaleja. Kaikki rituaalit ovat kehoallisia. Kalleuden teema kytkeytyy kirkkotaiteeseen, esineistöön, pappien vaatetukseen ja toisaalta myös tehtyihin rituaaleihin, kun niihin panostetaan ja näin viestitään niiden arvokkuudesta.

Ortodoksisen kirkon sisällä saattaa esiintyä maagista ajattelua. Pyhät esineet, rukoukset, siunaukset ja tarinat voivat vahvistaa ja ylläpitää sitä. Näiden ei kuitenkaan tarvitse poissulkea kallista signalointia – narratiivit pyhyydestä tai ihmeistä voivat myös olla selitys sille, miksi jotakin koetaan tarvittavan. Kalliit signaalit eivät aina ole tiedostettuja, vaan niitä tehdään, koska ne toimivat.

Ortodoksinen kirkko ja sen harjoittama rituaalisuus olisi aihe, jossa olisi lisää tutkittavaa, sillä tutkimus on uupuvaa ja sitä on verrattain vähän. Kansainvälistä tutkimusta ortodoksisesta kirkosta ylipäättään löytyy, mutta koska kyse on myös suomalaisesta vähemmistökirkosta,

tutkimusta tarvitsisi lisää Suomen ortodoksisesta kirkosta. Kirkon monipuolisesta rituaalisuudesta riittää ammennettavaksi. Aiheen lisätutkimus voisi auttaa syvällisemmin ymmärtämään myös kirkon sisällä ilmentyvää rituaalista signalointia.

Mikäli tutkimusta aiheesta haluttaisiin jatkaa, tutkimuksen aiheena voisi olla kääntymiskokemukset, signalointiteorian valossa. Mikäli ortodoksiaan sisältyy sisäinen kielimaisema, joka parhaiten avautuu sisäpiirille, mikä motivoi kirkkoon kääntyjiä? Tämä olisi kysymys, jonka voisi muuntaa tutkimustehtäväksi ja tehdä esimerkiksi haastattelututkimusta, jonka kautta kartoitetaan kääntymiskokemuksia.

Tutkimusta voisi hyvin toteuttaa eri metodologioilla, aineistoa löytyy niin kirkon lähteistä, kuin sen jäseniltäkin. Pappien haastattelut voisivat tarjota näkökulmaa heidän toimintaansa ja toiminnan motivaatiotekijöihin.

Kirkon jäsenten haastattelemisen voisi tarjota ikkunan näiden harjoitteisiin, sekä siihen, miten ja missä määrin nämä panostavat uskontoonsa, suhteessa yhteisöön ja sen rituaaleihin, kuin myös; mitä nämä rituaalit merkitsevät heille. Haastattelututkimus voisi avata näkymän myös pyhimysnarratiiveihin ja niiden funktioon arjen uskonnonharjoittamisessa.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet

Kenttäpäiväkirja ajalta 12.1.2020-15.3.2020, tekijän hallussa. Helsinki.

Internet -lähteet

Helsingin ortodoksinen seurakunta (2020).

<https://www.youtube.com/channel/UCDaKo3XXVTQu8s2G9PIQQQg/featured>

Vigilia 21.3.2020: <https://www.youtube.com/watch?v=BmgFiGydFqY&t=19s>. Katsottu 21.3.2020

Liturgia 22.3.2020: https://www.youtube.com/watch?v=i8n0_X6VVe8. Katsottu 22.3.2020

Hos.fi

<https://www.hos.fi/marttyyri-ja-tunnustaja-johannes-sonkajanrantalainen-liitetty-pyhien-joukkoon/>

Ortodoksi.net

<https://www.ortodoksi.net/index.php/Liturgia>. Katsottu 1.10.2020

<https://www.ortodoksi.net/index.php/Vigilia>. Katsottu 1.10.2020

<https://www.ortodoksi.net/index.php/Ikonostaasi>. Katsottu 1.10.2020

<https://www.ortodoksi.net/index.php/Ristinmerkki>. Katsottu 1.10.2020

<https://www.ortodoksi.net/index.php/Pyh%C3%A4>. Katsottu 1.10.2020

https://www.ortodoksi.net/images/d/d5/Vigilia_ohjeita_ja_poikkeuksia.pdf. Katsottu 1.10.2020

https://www.ortodoksi.net/index.php/Hetket_ja_hetkipalvelus. Katsottu 17.10.2020

Pistis Ry. (2016). *Ortodoksisen kirkon töissä*

https://www.youtube.com/watch?v=Zz87OqPhCMQ&ab_channel=Pistisry

Raamattu internetissä: <https://www.bible.com/fi/bible/330/HEB.9.FB92>

Suomen ortodoksisen arkkipiispan kanslia.

. <https://ort.fi/arkkipiispa/kolumnit-ja-kannanotot/ortodoksisen-kirkon-opink%C3%A4sityksi%C3%A4> Katsottu 5.10.2020

<https://ort.fi/arkkipiispa/kolumnit-ja-kannanotot/kannanotto-ortodoksisesta-identiteetist%C3%A4>. Katsottu 5.10.2020

Suomen ortodoksinen kirkko (2020). Ort.fi

<https://ort.fi/tutustu-ortodoksiseen-kirkkoon/jumalanpalvelukset-ja-niihin-osallistuminen>. Katsottu 1.10.2020

<https://ort.fi/tutustu-ortodoksiseen-kirkkoon/kirkkolaulu>. Katsottu 1.10.2020

<https://ort.fi/uutishuone/2018-11-30/pyha-marttyyri-ja-tunnustaja-johannes-sonkajanrantalainen-1884-1918>. Katsottu 1.10.2020

<https://www.ort.fi/tutustu-ortodoksiseen-kirkkoon/pyhien-kunnioittaminen>. Katsottu 1.10.2020

Thl.fi sivusto internetissä.

Koronan riskiryhmät: <https://thl.fi/fi/web/infektiotaudit-ja-rokotukset/taudit-ja-torjunta/taudit-ja-taudinaiheuttajat-a-o/koronavirus-covid-19/vakavan-koronavirustaudin-riskiryhmat>. Katsottu 15.4.2020

UATV Channel (2017). *Ukrainians Brave Freezing Water For Orthodox Epiphany Holiday*. https://www.youtube.com/watch?v=TQauVbjOIBs&ab_channel=UATVChannel. Katsottu 1.10.2020

Kirjallisuus

Al-Shawaf, Laith & Lewis, David (2017). The Handicap Principle. 10.1007/978-3-319-16999-6_2100-1.

Andersson, Katarina., Helsingin yliopisto, T. t., University of Helsinki, F. o. T. & Helsingfors universitet, T. f. (2016). *"Kuva, joka katsoo minua": Ikonin vastavuoroinen katse ja nähdäksi tuleminen ikonimaalarien kertomana*. Helsingin yliopisto.

Bastubacka, Johan (2018) Use of Images in Eastern and Western Church Art. Teoksessa: Brummel, Frank, Grant White, Johan Bastubacka, Päivikki Kallio, Liisa Lindgren, J. O. Mallander, Elina Merenmies, et al. *Imaging the Spiritual Quest : Explorations in Art, Religion and Spirituality* Helsinki: The Academy of Fine Arts, Uniarts Helsinki, 63—98.

- Boyer, Pascal (1993). Cognitive aspects of religious symbolism. Teoksessa: P. Boyer (toim.), *Cognitive Aspects of Religious Symbolism*. (4—47). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511896866.002
- Bell, Catherine (1997). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. Cary: Oxford University Press, Incorporated.
- Martin, Craig (2017). *A Critical Introduction to the Study of Religion*. London: Taylor & Francis Group. ProQuest Ebook Central. Katsottu toukokuu 14, 2020
- Czachesz, István (2014) *A Cognitive Perspective on Magic in the New Testament*. Teoksessa: Uro, Risto, and István Czachesz. *Mind, Morality and Magic : Cognitive Science Approaches in Biblical Studies*, Taylor & Francis Group. ProQuest Ebook Central, <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=1815534>. Haettu 15.4.2020
- Dawkins, Richard, and John R. Krebs (2005), *Animal signals: information or manipulation?* <https://mypages.valdosta.edu/jloughry/BIOL4650/Essay%20Readings/DawKrebs.pdf> Katsottu 17.10.2020
- Eliade, Mircea 2003 (1957). Pyhä ja profaani. Saksankielinen alkuteos *Das Heilige und das Profane*, 1957. Suomentanut Teuvo Laitila. Loki-Kirjat 2003. Helsinki.
- Gothóni, René (2018). Kilvoittelijoiden portaat. Miten ihmeessä ikonit voivat puhua. Teoksessa: Bergholm, A. & Hämäläinen, R. (2018). *Katse pyhään: Näkökulmia uskonnon aineellisuuteen*. Helsinki: Patruuna.
- Grimes, Ronald. L. (2014) *The craft of ritual studies*. New York: Oxford University Press.
- Irons, William. (2001). *Religion as a hard-to-fake sign of commitment*. Teoksessa: R. M. Nesse (toim.), *Vol. 3 in the Russell Sage Foundation series on trust. Evolution and the capacity for commitment* (290–309). Russell Sage Foundation.
- Izmirlieva, Valentina (2008). *All the Names of the Lord : Lists, Mysticism, and Magic*. University of Chicago Press.
- Keinänen, Marja-Liisa (2010) *The Home, the Sacred Order and Domestic Chores in Premodern Russian Orthodox Karelia*. Teoksessa: Keinänen, Marja-Liisa. *Perspectives on Women's Everyday Religion*. Acta Universitatis Stockholmiensis, 119–154
- Kuuliala et al. (2019). Introduction: Hagiography and Lived Religion. Teoksessa: Kuuliala, Jenni, Rose-Marie Peake, and Päivi Räisänen-Schröder (2019). *Lived Religion and Everyday Life in Early Modern Hagiographic Material*. Cham, Switzerland: Springer International Publishing AG.
- Lachmann, M., Szamado, S., & Bergstrom, C. T. (2001). Cost and conflict in animal signals and human language. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 98(23), 13189–13194. <https://doi.org/10.1073/pnas.231216498>

- Lappalainen, Sirpa (2007). Johdanto. Mikä ihmeen etnografia?. Teoksessa: Hynninen, Pirkko, et al. *Etnografia Metodologiana: Lähtökohtana Koulutuksen Tutkimus*. Tampere: Vastapaino, 9—14.
- Lotem, Arnon & Rothstein, Stephen & Yom-Tov, Yoram (2017). AMOTZ ZAHAVI 1928–2017. *Israel Journal of Ecology and Evolution*. 63. 10.1163/22244662-06301010.
- Lupinin, Nickolas (2010). The Russian Orthodox Church. Teoksessa: Leuştean, Lucian *Eastern Christianity and the Cold War, 1945-91*. London: Routledge.
- Marcus, Paul. (2015) *Creating Heaven on Earth : the Psychology of Experiencing Immortality in Everyday Life*. London: Karnac Books.
- Metso, Pekka (2017). Ortodoksisuus. Teoksessa Illman, Ruth, Ketola, Kimmo, Latvio, Riitta ja Sohlberg, Jussi (toim.) *Monien uskontojen ja katsomusten Suomi*. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja: Kuopio, 23—35. Saatavilla: <https://evl.fi/documents/1327140/45386794/Ktk+-+Monien+uskontojen+ja+katsomusten+Suomi/c8c8d8be-e49b-5998-3539-6b2a29a4903d> Haettu 18.4.2020
- Mormando, Franco (2015). “The Catholic Rubens: Saints and Martyrs, Written by Willibald Sauerländer.” *Journal of Jesuit Studies*, vol. 2, no. 4, Brill, Dec. 2015, pp. 697–99, doi:10.1163/22141332-00204008-05.
- Mäkinen, Marko (2019). ”Työssäni jota tunnen kutsumuksesta.” Johannes Karhapään toiminta ja vaiheet vuosina 1910–1918. *ORTODOKSIA*, 59, 109–140. Lainattu, saatavilla <http://www.ortodoksia.fi/ojs/index.php/ortodoksia/article/view/140> katsottu 18.4.2020
- Nathan, Emmanuel, and Topolski, Anya (toim.) (2017). Is there a Judeo-Christian Tradition?, Berlin, Boston: De Gruyter. Available From: De Gruyter <https://doi.org/10.1515/9783110416596>. Katsottu 04.10.2020
- Nelissen, Rob M.A & Meijers Marijn H.C. (2011), “Social benefits of luxury brands as costly signals of wealth and status”, *Evolution and Human Behavior*, Volume 32, Issue 5, 2011, 343-355, ISSN 1090-5138, <<https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2010.12.002>> (<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1090513810001455>> Katsottu 3.2.2020
- Norget, K., Napolitano, V., & Mayblin, M. (Eds.) (2017). *The anthropology of catholicism : A reader*. Haettu: <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi>
- Penn, D.J. and Számadó, S. (2020), *The Handicap Principle: how an erroneous hypothesis became a scientific principle*. *Biol Rev*, 95: 267-290. doi:[10.1111/brv.12563](https://doi.org/10.1111/brv.12563)
- Pesonen, Heikki Paavali (2017). Etnografiasta on moneksi. *Uskonnontutkija*, 6(2).
- Rogers, Eugene F. (2014) THE SOCIOLOGY AND THEOLOGY OF CREATIONIST OBJECTIONS TO EVOLUTION: HOW BLOOD MARKS THE BOUNDS OF THE CHRISTIAN BODY.”*Zygon* 49.3: 540–553.

- Seppo, Juha "The Freedom of Religion and Conscience in Finland." *Journal of Church and State* 40, no. 4 (1998): 847–72.
<http://search.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/login.aspx?direct=true&db=rfh&AN=ATLA0000983331&site=ehost-live&scope=site>
- Sosis, R., & Kiper, J. (2018). Sacred Versus Secular Values. In T. Shah & J. Friedman (Eds.), *Homo Religiosus?: Exploring the Roots of Religion and Religious Freedom in Human Experience*. Cambridge Studies in Religion, Philosophy, and Society, 89-119. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108381536.005
- Sosis, Richard & Alcorta, Candace (2003). Signaling, solidarity, and the sacred: The evolution of religious behavior. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 12(6), 264-274.
- Stark, Laura (2002). *Peasants, pilgrims, and sacred promises: Ritual and the supernatural in Orthodox Karelian folk religion*. Helsinki: SKS.
- Stephenson, Barry (2015). *Ritual: A very short introduction*. New York: Oxford University Press, 1—20
- Tiaynen-Qadir, Tatiana (2017). Glocal Religion and Feeling at Home: Ethnography of Artistry in Finnish Orthodox Liturgy. *Religions (Basel, Switzerland)*, 8(2), 23–.
<https://doi.org/10.3390/rel8020023>
- Toivo, Raisa Maria (2017). *Faith and Magic in Early Modern Finland* New York: Palgrave Macmillan.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Turner, Victor (2007) Rituaali: rakenne ja communitas (suom. M. Forde; Helsinki: Suomen Antropologien Seura & Summa 2007)
- Uro, Risto (2018) *Mitä annettavaa rituaalitutkimuksella on teologialle?* Areiopagi. Saatavilla: <https://www.areiopagi.fi/2018/12/mita-annettavaa-rituaalitutkimuksella-on-teologialle/> Katsottu 19.03.2020
- Uro, Risto (2013). Johannes Kastaja rituaalitutkimuksen valossa. Teoksessa: P. Luomanen, J. Jokiranta, & O. lehtipuu (Toimittajat), *Johdatus sosiaalitieteelliseen raamatuntutkimukseen*, 393-409. Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja; Nro 105. Suomen eksegeettinen seura.
- Utriainen, Terhi (2017). *Ritually Framing Enchantment: Momentary religion and everyday realities*. Suomen Antropologi: Journal of the Finnish Anthropological Society, 41(4), 46-61.
- Vilkka, Hanna (2005). *Tutkimusmetodeja ammatilliselle kentälle*. Saatavilla: <http://hanna.vilkka.fi/wp-content/uploads/2014/02/Tutki-ja-kehitt%C3%A4.pdf> Katsottu 17.10.2020

- Vuola, Elina (2019) *The Virgin Mary Across Cultures: Devotion Among Costa Rican Catholic and Finnish Orthodox Women*. 1st ed. Milton: Routledge, 107-114.
- White, Andrew Walker (2015). *Performing Orthodox Ritual in Byzantium* . New York: Cambridge University Press.
- Weaver, Dorothy. C. (2011), Shifting agency: male clergy, female believers, and the role of icons, *Material Religion*, vol. 7, no. 3, 394–419.
<https://doi.org/10.2752/175183411X13172844496019>
- Zahavi, Amotz (1981). Natural selection, sexual selection and the selection of signals. In *Evolution Today. Proceedings of the Second International Congress of Systematic and Evolution Biology* (eds G. G. E. Scudder and J. L. Reveal), 133–138, Carengie-Mellon University Press, Pittsburgh.
- Zahavi, Amotz (1987). The theory of signal selection and some of its implications. In *International Symposium of Biological Evolution* (ed. U. P. Delphino), Bari, Adriatica Editrice, 305–327.
- Zahavi, Amotz & Avishag, Zahavi (1999). *The Handicap Principle : a Missing Piece of Darwin's Puzzle* . New York: Oxford University Press.